

HATAY-ERZİN'DE VE GENEL OLARAK ANADOLU'DA DEĞİRMEN VE DEĞİRMENCİLİKLE İLGİLİ KELİMELER

MEHMET ÖZMEN *

Temelde göçebe olan Türk toplumu, aynı zamanda tarımla da uğraşmıştır. Bunu, *ları-* “ek-”, *tarla* (< tarıġlaġ), *darı* (< tarıġ), *ekin*, *saban*, *buġday*, *saman* gibi tarla tarımı ile ilgili temel kavramların Türkçe oluşundan ve Eski Türkçe döneminden beri kullanımından anlıyoruz. Tarımla uğraşan, belli başlı tahılların tarımını yapan bir toplumun, o tahılları işleyecek aletleri tanıyacağı da muhakkaktır. İşte, buna baġlı olarak Türklerin, eski çağlardan beri insanlığın belli başlı tahıl işleme aletlerinden biri olan değirmeni, tarımla uğraşmaya başladıkları çağlardan itibaren tanıdıklarını, yine *değirmen* (< tegirmen) kelimesinin Türkçe oluşuna, Eski Türkçe döneminde olduğu gibi (bkz., US, s. 231; TTT VI, s. 59, not 86; DLT, s. 594; EDPT, 486-487; Räsänen, s. 469)** günümüz Türk lehçelerinde (bkz., Rad. III. 1035, 1410, 1540, 1663, 1664; EDPT, 486-487; Räsänen, s. 469) de tarımla ilgili diġer kelimelerle birlikte yaygın olarak kullanımına dayanarak söyleyebiliriz. Buradaki asıl inceleme konumuzu oluşturan su değirmenine gelince, X. yüzyılda Uygur Türkleri arasında kullanıldığını (bkz., TKG I, s. 50), XI. yüzyılda ise atasözlerine girecek kadar yerleşik ve yaygın bir kullanıma sahip olduğunu, Divanü Lûgati't-Türk'te bulunan iki atasözünden anlıyoruz.

Tegirmende toġmış sıçan kök kökreginge kırkmas, “Değirmende doğan sıçan gök gürlendiğinde korkmaz.” Bu sav, sıkıntılı işler içerisinde yoġrulmuş olan, sonra ufak bir şeyle korkutulmak istenen kimse için söylenir (bkz., DLT III, s. 282).

Tengsizde tegirmen turğursa yarağsızda yar barır. “Yaraşmayan yerde, denk olmayan yerde değirmen yaparsa, imkânsız bir sırada yar peyda olur.” Mümkün olan ve yaraşan bir yerde değirmen yapmayan bir kimse için zamansız yar, yarıklar hasıl olur (bkz., DLT III, s. 355).

Birinci atasözünde sözkonusu edilen gürlütü ve değirmen için tahsis edilen ayrı mekân; ikinci atasözünde de suya yükselti verecek yarıdan söz

* Yrd. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi.

** Kısaltmalar için metnin sonundaki kısaltmalar listesine bakınız.

edilmesi her iki atasözündeki değirmenin su değirmeni olduğunu göstermektedir.

Değirmen ve değirmencilikle ilgili kelimeleri değerlendirdiğimizde, bu kelimelerin büyük bir kısmının Türkçe olduğunu görüyoruz. Bu verilere dayanarak, başlangıçta tipine veya çeşidine göre insan veya hayvan gücüyle döndürülen, Roma fresklerinde ise su ile döndürülen örneklerine rastladığımız değirmenin (bkz., Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi, cilt 3, İstanbul 1970, s. 448) icadında ve geliştirmesinde, Türk toplumunun önemli katkıları olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, Çin'den Orta Avrupa'ya, Sibirya'dan Hindistan'a kadar olan alanda değişik kültür merkezleriyle ve uluslarla karşılaşmış olan Türk halkının, buralarda, değirmenin değişik örnekleriyle karşılaştığını, yerine göre bunları etkilemiş olabileceği gibi, yine bunlardan etkilenmiş olabileceğini kabuledebilir, değirmen ve değirmencilikle ilgili söz varlığı içerisinde bulunan alıntı kelimeleri de bu ekiye bağlayabiliriz. Burada, yalnızca dil verilerine dayanarak, bu gibi konularda kesin sonuçlara varmanın her zaman mümkün olmayacağı, kimi yabancı kavramların türkçeleştirilebileceği gibi, kimi Türkçe kelimelerin unutulmuş, yerine alıntuların geçebileceğinin de gözönünde bulundurulması gerektiği ileri sürülebilir. Ne var ki, dil verilerinin, kültür alışverişlerinin tespitinde çok önemli kanıtlar olduğu bir gerçek. Ayrıca biz, bazı kanılarımızı söylerken bir tek kelimedenden değil, değirmenle ilgili geniş bir kelime kadrosundan yola çıktığımızı da belirtelim.

Geçmişten günümüze değirmenleri incelediğimizde, bunları, beş ayrı grupta toplayabiliriz: 1. El değirmenleri, 2. Hayvan gücüyle çalışan değirmenler, 3. Su değirmenleri, 4. Yel değirmenleri, 5. Motor gücüyle çalışan değirmenler ve un fabrikaları. Biz bu çalışmamızda asıl olarak su değirmenlerini inceledik. Motor gücüyle çalışan değirmenlerle un fabrikalarını konumuz dışında tuttuk. Gerek hayvan gücüyle çalışan değirmenler, gerekse yel değirmenleri ile ilgili fazla bir bilgiye ise raslayamadık. El değirmenlerine gelince, kültür tarihi açısından önemli olmakla birlikte, yapısı gereği fazla bir kelime dağarcığına sahip olmadığı için, tespit ettiğimiz kelimeleri vermekle yetindik.

Anadolu'daki su değirmenleri ile ilgili durumu incelediğimizde, çok yaygın ve köklü bir gelenekle geniş bir kelime kadrosuna sahip olduğunu tespit ettik. Ancak, günümüzdeki durumunun, geçmişteki kadar parlak olmadığını da söylemeliyiz. Zira, suya bağlı oluşu yüzünden istenilen yere kurulamayışı, su olsa bile *abara* yapmak için gerekli eğimin her yerde bulunmayışı gibi eskiden de var olan sorunlar yanında, çağın teknolojik geli-

şiminin gerisinde kalması, su kaynaklarının çok değerlenmesi dolayısıyla değirmeni döndürecek suyu sağlamakta güçlüklerle karşılaşılması, elektrik- le çalışan değirmenlerin yerleşim alanlarına daha yakın, ulaşımı daha kolay yerlere kurulması yüzünden onlarla rekabet edemez duruma düşmesi gibi sorunlar, su değirmenlerini artık sahneden çekilme durumuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum, zamanla su değirmenlerinin ortadan kalkacağına, bunun sonucu olarak, su değirmeni ve değirmenciliği ile ilgili bilgilerin ve kelimelerin de yok olacağını göstermektedir. İşte, bu çalışmamızla unutulma durumunda olan bilgi ve kelimeleri derlemeyi, kaynakları tarayarak mevcut kelime ve bilgileri bir araya getirmeyi, ayrıca, elde edilen verilere dayanarak konuyu belirli sınırlar içinde de olsa Türk dili ve kültürü açısından değerlendirmeyi amaçladık.

Derleme yaptığımız Hatay-Erzin-Başlamış Köyü ile Başlamış Köyü-Erzin arası, 1960'lı yıllara kadar, Dörtöl ile Ceyhan arasının değirmen ihtiyacını karşılayan belli başlı merkezlerden biri olmuştur. Başlamış köyünden Erzin'e doğru akan Sarıçay üzerinde, yaklaşık 4-5 km'lik mesafede, son 50-60 yıl içinde, tam onbir değirmen kurulmuştur. Bugün bunların ancak beş tanesi çalışır durumdadır. Bunlardan da enaz üçünün çok yakın gelecekte kapanma durumuyla karşı karşıya kalacağı anlaşılmaktadır. Bu onbir değirmenden onu oluklu, henüz çalışır durumda olanlar arasında bulunan biri ise dolaplı değirmendir.

Anadolu'dan derlenen değirmen ve değirmencilikle ilgili kelimeleri incelediğimizde, yaklaşık olarak yüzde otuzluk bölümdeki, *ambar* (< Farsça anbar), *bezirana* ~ *bezirhana* (< Farsça bezir-hane, bezir Arapça), *çarh* (Farsça), *hak* (Arapça), *peri* (Farsça), *zivana* (Farsça); *fısın* ~ *fison* ~ *sıfın* ~ *sifinnik* (< sifin-lik) ~ *spon* ~ *zifon* ~ *zibon* (< Yunanca sifon, bkz., T. Sz., s. 711), *künt* (< Farsça künd), *mozaik* (< Yunanca, bkz., T. Sz., s. 577), *takoz* (< Yunanca takos, bkz. TYS, s. 219), *vinç* (< İngilizce, T. Sz., s. 834) gibi bir kısım kelimenin alıntı olduğunu biliyoruz. Değirmen ve değirmencilikle ilgili olan şu kelimelerin kökenlerini ise Andreas Tietze, aşağıdaki şekilde açıklamıştır: *akson* < Grekçe ἄξου 'Achse' (bkz., Tietze-Gri., s. 211, not: 19); *badara* < Grekçe πατερό 'Balken' (bkz., Tietze-Gri., s. 235, not: 207); *tanazlık* "der Sprühregen unter einem Mühlrad" < tanazlık, tanaz < Grekçe θάλασσα 'Sturm' (bkz., Tietze-Gri., s. 220, not: 82); *değlîp* ~ *delîp* ~ *devlîp* ~ *devlûp* < Arapça davâlîb, dwelîb دواليب 'Wasserrad einer Mühle; jedes Rad, das sich um eine feste Achse dreht' (bkz., Tietze-Arab., s. 278, not: 70); *kandara* < Arapça qantara قنطرة - 'Brücke; Bogen, Arkade' (bkz., Tietze-Arab., s. 305, not: 190); *kelete* <

Arapça kulta كلتة 'ein Quantum Fleisch oder Getreide; ein wenig' (bkz., Tietze-Arab., s. 306, not: 197); *mider* < Arapça madâr مدار 'moulin a manège pour le blé et bargol' (bkz., Tietze-Arab., s. 278, not: 69); *mustak* ~ *mustluk* < Arapça maslak مسلك 'Weg, Leitung' (bkz., Tietze Arab., s. 283, not: 987).

Yüzde otuzluk bölüm içindeki bir kısım kelimenin ise kökeni açıkça belli değildir. Ayrıca, *arki*, *astam*, *arsana*, *aysen*, *barbal*, *çımçor*, *dıstar*, *hereze* *hergimanl*, *kapıs*, *ketrez*, *kikre*, *link* ~ *ling*, *man*, *milos muhli*, *sımdır*, *sıtaha* ~ *sıtaha*, *somarı*, *şokolok*, *tantur*, *tevere* gibi bir kısım kelimeyi Türkçe ile açıklamanın mümkün görünmediğini de söyleyebiliriz.

Biz burada, domuzluk ~ doñuzluk kelimesi dışındaki diğer kelimelerin kökeni üzerinde durmayacağız. Derleme Sözlüğünde, *dumuzluk* ~ *damızlık* ~ *damuzluh* ~ *doguzluk* ~ *doğuzluh* ~ *doğuzluk* ~ *domuzduh* ~ *domuzla* ~ *donguzluh* ~ *donguzluk* ~ *doñuzlağı* ~ *doñuzluh* ~ *donuzluk* ~ *doñuzluk* ~ *donzlık* ~ *douzluk* "su değirmeninde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer" (bkz., DS IV, s. 1556-1557) biçimlerinde derlenen bu kelime, belirleyebildiğimiz kadarıyla, XVI. yüzyıldan beri yalnızca Anadolu Türkçesi'nde kullanılmakta (bkz., TS II, s. 1043-1044), diğer lehçelerde bulunmamaktadır. Bu duruma göre, bu kelime, ya Anadolu sahasında türemiş, Batı Türkçesi'ne has bir kelimedir ya da alıntıdır. Kelimeyi Türkçe olarak açıklamak oldukça zor; zira, hangi değişik biçimini ele alırsak alalım, kelime, *domuz* kelimesine benziyor, fakat *domuz* kelimesi ile *domuzluk* kelimesi arasında bir anlam bağı kurmak da mümkün görünmüyor.

Andreas Tietze, Söz Derleme Dergisi'nde, *talaza* "kasırğa" (Manisa) (bkz., SDD III, s. 1307); *talaz* "kasırğa, fırtına" (Seyhan, Gaziantep, Maraş, Balıkesir, Kütahya, Çankırı, Kırşehir, Malatya, Kayseri, Konya, Niğde, Ankara) (bkz., SDD III, s. 1306); *talas* "kasırğa, şiddetli rüzgâr" (Ankara, Malatya, İzmir) (bkz., SDD III, s. 1306); *dalaz* "rüzgârın kaldırdığı toz, toprak" (Urfa), "kasırğa" (Antalya, Urfa, Afyon, Kars, Burdur, Çanakkale, Seyhan, Isparta, Konya) (bkz., SDD I, s. 396); *talaz* "kayık ve kotor kenarındaki tahtalar" (Ordu) (bkz., SDD III, s. 1306); *talazlık* "kayıkların küpeştesine dalgaların nüfuzuna mani olmak üzere ilâve edilen kısım" (İstanbul), "bina saçağı" (Bursa) (bkz., SDD III, s. 1307); *talaslık* "kayığın küpeştesine ilave edilen kısım" (Zonguldak) bkz., SDD III, s. 1306); *tanazlık* "kayık küpeştelere ilave olunan iğreti tahtalar, dalgalık" (Sinop), "değirmen çarkının dönerek su savurduğu yer" (Giresun) (bkz., SDD III, s.

1309) biçiminde derlenen kelimeleri, Grekçe θαλασσα “Sturm” (kasırğa, fırtına) kelimesinden getirmiş (bkz., Tietze-Gri., s. 220, not: 82); ancak, *domuzluk* kelimesi üzerinde durmamıştır. Kanaatimize göre, *domuzluk* kelimesi de Grekçe θαλασσα “kasırğa, fırtına” kelimesinden, talazlık (< talaz+lık) > tanazlık > tonuzluk > *donuzluk* > *domuzluk* biçimindeki bir gelişmeyle gelmektedir. Ayrıca, Giresun-Seyit’ten derlenen *tanazlık* “değirmen çarkının dönerek su savurduğu yer” (bkz., SDD III, s. 1309; DS X, s. 3819; ‘der Sprühregen unter einem Mühlrad’, Tietze-Gri., s. 220, not: 82) kelimesi de *domuzluk* kelimesinin *tanazlık* (< *tanaz+lık*)’tan geldiğini göstermektedir. Bunun yayında, değirmenin çarkına çarptıktan sonra, fışkıranak, esintili bir şekilde çıkan suyun, fırtınaya, kasırgaya benzetilmiş olması da akla uygun gelmektedir. Kelimenin bir yerde, *yonuzluk* “değirmende çarkın bulunduğu bölüm” şeklinde derlenmiş olması (bkz., DS XI, s. 4295), herhalde, kelimenin *domuzluk* değil *Yunusluk* olduğunu açıklayan ileride anlatacağımız bir efsane ile ilgili olsa gerektir.

Değirmenle ilgili olarak, gerek kaynaklardan taramak suretiyle, gerekse derleme yoluyla elde ettiğimiz zengin dil malzemesinin içerdiği bilgiler, yüzyıllar içinde halkın değirmen kurmadaki bilgi ve becerisinin en üst düzeye ulaştığını göstermektedir. Ayrıca, yüzyıllar boyu halkın sofrasında değişmez ve vazgeçilmez bir yiyecek olma özelliğini koruyan ekmeğin oluşumunda en önemli aşamalardan biri olan değirmenin, Türk kültürü içinde önemli bir yer edindiğini görüyoruz. Değirmen, günlük hayat içerisindeki bu önemi dolayısıyla türkülere, şarkılara, manilere, ninnilere, bilmecelelere, yer adlarına, efsanelere, deyimlere ve atasözlerine geniş biçimde girmiştir. Elbette bu araştırmamızda, konuyu bütün yönleriyle ele alacak durumda değiliz. Biz burada, bir fikir verebilmek amacıyla, değirmenle ilgili olarak Türkiye Türkçesi’nde kullanılan deyimleri, atasözlerini, yer adlarını ve araştırma yaptığımız bölgeden derlediğimiz iki efsaneyi vermekle yetineceğiz.

Değirmenle ilgili deyimler:

1. Başında değirmen çevirmek (bkz., ADS II, s. 513, Nr. 3009)
2. Değirmen beygiri gibi dolaşır (döner durur) (bkz., TAD I, s. 127, Nr. 3381-3382).
3. Değirmen köpeği gibi değirmen şarılına ürür (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3389).
4. Değirmende perverde “ungebilden” (bkz., Rad. III, 1663).

5. Değirmenin suyu kesildi “auf seiner Mühle ist kein Wasser seine Sache steht schlecht” (bkz., Rad. III, 1663).
6. Değirmen sele gitmiş sen şakıldağını arıyorsun (Başlamış, Erzinhatay).
7. Değirmenin suyu nereden geliyor (bkz., ADS II, s. 591, NR. 3818).
8. Değirmen taşının altından diri çıkar (bkz., *a.g.e.*, s. 591, Nr. 3819).
9. Evi değirmen olmak “çok yoksul düşmek” (bkz., EİA III, s. 74).
10. Sakalı değirmende ağartmak (bkz., ADS II, s. 865, NR. 6721).
11. Suyu kesilmiş değirmene dönmek (ortalık) (bkz., TAD I, s. 887, Nr. 6985).

Değirmenle ilgili atasözleri:

1. Acından değirmen bekler, kabadayılığından hak almaz (Karaman-Konya).
2. Alt değirmen güçlü akar (bkz., ADS I, s. 131, Nr. 225).
3. Dağ başına harman yapma, savurursun yel için, sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için (bkz., *a.g.e.*, s. 195, Nr. 683).
4. Değirmenciye hırsızlık ayıp değil, başka ayıbını ara (bkz., TAD I, s. 127, Nr. 3390).
5. Değirmenden gelenden poğaça umar (bkz., ADS I, s. 198, Nr. 702).
6. Değirmene dadanan köpek dere sıyırtır (bkz., TAD I, s. 127, Nr. 3391).
7. Değirmene gelen nöbet bekler (bkz., ADS I, s. 198, Nr. 703).
8. Değirmene gelen, nöbetine kail olur (bkz., TAD I, s. 127, Nr. 3392).
9. Değirmene kıtlık girmez (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3393).
10. Değirmene varan nöbet öger (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3394). Bu atasözünün “Değirmene varan nöbet öner”, (eñ-: bekle-, intizar et-) şeklinde olması gerektiğini sanıyoruz.

11. Değirmen gitmiş çakmak taşını arar (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3384).
12. Değirmene varan un öğütür, evdeki nöbet savar (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3395).
13. Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan (bkz., ADS I, s. 198, Nr. 704).
14. Değirmenin sesini işitiyoruz, ununu gördüğümüz yok (bkz., TAD I, s. 127, Nr. 3397).
15. Değirmenin ününde değil, unundadır (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3398).
16. Değirmen kerteşi bağlanırsa döner (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3396). Bu atasözünün “Değirmen kerteşi yağlanırsa döner” şeklinde olması gerektiğini sanıyoruz. Bundan sonraki 17 numaralı atasözü de bunu doğrulamaktadır. Herhalde, atasözü eski harfli bir metinden yeni yazıya çevrilirken, y (ı)’nin noktalarından birinin düşmesi sonucu kelime, *yağlanırsa* yerine *bağlanırsa* okunmuştur.
17. Değirmen kerteşi yağlanmayınca dönmez (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3384).
18. Değirmen taşsız öğütmez (bkz., *a.g.e.*, s. 127, Nr. 3388).
19. Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen (bkz., ADS I, s. 205, Nr. 762).
20. Dökme su ile değirmen dönmez (bkz., *a.g.e.*, s. 212, Nr. 809).
21. El el ile, değirmen yel ile (bkz., *a.g.e.*, s. 212, Nr. 859).
22. El yumruğunu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı (bozdoğan, kantar) sanır (bkz., *a.g.e.*, s. 224, Nr. 887).
23. Her başın (herkesin) bir derdi var, değirmencininki su (bkz., *a.g.e.*, s. 255, Nr. 1115).
24. Sen bilirsin deyince (değirmende) kavga olmaz (bkz., *a.g.e.*, s. 344, Nr. 1770).
25. Taşıma (dökme) su ile değirmen dönmez (bkz., *a.g.e.*, s. 359, Nr. 1878).

Değirmen kelimesinin yer adı olarak kullanılması:

Türkiye’de 136 yerleşim alanının adı, *değirmen*, *değirmen*’den türemiş bir kelime ya da *değirmen*’le kurulmuş bir birleşik kelime ile başlamaktadır: *değirmen*, 9 mahalle; *değirman*, 1 mezraa; *değirmen*, 4 muhtarlık; *değirmenardı*, 1 köy; *değirmenayvalı*, 1 muhtarlık; *değirmenbaşı*, 2 muhtarlık, 6 mahalle, 2 köy; *değirmenboğazı*, 1 muhtarlık, 1 kom, 1 mahalle; *değirmenci*, 1 muhtarlık, 2 mahalle, 1 köy; *değirmencili*, 1 muhtarlık; *değirmencik*, 5 muhtarlık, 21 mahalle; *değirmenciler*, 4 mahalle, 2 muhtarlık; *değirmencili*, 2 muhtarlık, 2 mahalle; *değirmencioglu*, 1 köy; *değirmenciusağı*, 1 köy, 1 muhtarlık; *değirmencivarı*, 1 köy, mahalle; *değirmençayı*, 1 mahalle; *değirmençayırıköyü*, 1 muhtarlık; *değirmendere*, 14 muhtarlık, 1 oba, 5 mahalle, 2 köy, 1 bucak, 6 mezraa; *değirmenderesi*, 1 muhtarlık, 5 mahalle, 1 köy, 1 mezraa; *değirmengüney*, 1 mahalle; *değirmenkaşı*, 1 mahalle; *değirmenköy*, 2 muhtarlık; *değirmenköyü*, 1 mahalle; *değirmenler*, 2 mahalle; *değirmenleryakası*, 1 mahalle; *değirmenli*, 3 muhtarlık; *değirmenlik*, 1 muhtarlık, 1 mahalle, 1 mezraa; *değirmenlikızık*, 1 muhtarlık; *değirmenliköy*, 1 muhtarlık; *değirmenocağı*, 1 köy, 1 muhtarlık; *değirmenönü*, 2 muhtarlık, 3 mahalle, 1 mezraa; *değirmenözü*, 3 muhtarlık, 1 mahalle, 1 yaylak; *değirmenseki*, 1 muhtarlık; *değirmensuyu*, 1 köy; *değirmentaş*, 1 muhtarlık; *değirmenyakası*, 2 mahalle; *değirmenyanı*, 6 mahalle, 1 muhtarlık (bkz., *Türkiye’de Meskûnyerler Kılavuzu*, cilt 1, T.C. İçişleri Bakanlığı yayınlardan, seri: II, sayı: 1, 2, Ankara 1946, s. 296-299). Ayrıca, bu 136 yer adının yanında, ikinci kelimesi *değirmen* olan birleşik kelimelerin de yer adı olarak kullanılması, *değirmen*’in yer adı olarak oldukça yaygın bir kullanıma sahip olduğunu göstermektedir.

Değirmenle ilgili efsaneler:

Burada anlatacağımız her iki efsaneyi de Hatay-Erzin’den derledik. Efsanelerin ikisi de değirmencilerin piri olarak kabul edilen Yunus Peygamber’le ilgilidir. Efsanelerden birinde, *değirmen şakıldağı*’nın icadı, diğerinde ise *domuzluk* kelimesinin aslının *domuzluk* değil *Yunusluk* olduğunu anlatılmaktadır. Sanırım, Ordu’da *değirmen şakıldağı*’na *şeytan takırtağı* (bkz., DS X, s. 3765); Isparta, İçel ve Muğla’da da *domuzluk*’a *yonuzluk* denmesi (bkz., DS XI, s. 4295) bu efsanelerle ilgilidir.

I

Değirmen Şakıldağının İcadı

Değirmencilerin piri olan Yunus Peygamber, değirmeni icad eder, kurar, fakat buğdayı değirmenin boğazına bir türlü akıtamaz. Bu sırada, de-

ğirmene şeytan gelir. Yunus Peygamber'e dönerek, "Eğer beni değirmene ortak edersen, çömlekten değirmenin boğazına buğdayın dökülmesini sağ-larım" der. Yunus Peygamber buna razı olmaz. Şeytan, üçte bir, dörtte bir ortaklığa razı olur, fakat Yunus Peygamberi bir türlü razı edemez. Umudunu kesen şeytan, çıkıp giderken Yunus Peygamber'e döner ve "Bir şartım daha var, eğer buğdayını eksik söyleyenin fazlasını -eksik söylediği miktarda buğdayını- bana verirsen, buğdayı, çömlekten değirmenin boğa-zına döktürürüm" der. İşin içinde hile olduğu, şeytan da hileli işlerle uğ-raştığı için, Yunus Peygamber bu teklifi kabul eder. Bunun üzerine, şey-tan gelir, değirmen taşının üzerine çıkar, bir elini çömleğin üzerine, diğer elini dıştaki tahtanın üzerine, ayaklarını da değirmen taşının üzerine ko-yar. Şeytan bu durumda iken dönen değirmen taşı şeytani, şeytan da çömleği titretir. Böylece, titreyen çömlekten, değirmenin boğazına, düzenli olarak buğday dökülmeye başlar.

II

Doñuzluk Değil Yunusluk

Değirmencilerin piri Yunus Peygamber, değirmencilik yaparken, bir köşeye bir tas su koyar. Değirmene gelen her unluğ u öğüttükten sonra, ellerine bulaşan unlar dökülerek, daha sonra öğüteceği una karışmasın, unlardan birbirine hak geçmesin diye, ellerini tastaki suda yıkar. Bir süre sonra tastaki su hamur olur. Bunun üzerine, Yunus Peygamber, "Ben ne yaparsam yapayım, öğütülen unlardan birbirine hak geçiyor. Elimdeki un-lar bile tastaki suyu hamur etmeye yetiyor" der ve perinin olduğu, suyun oluktan fışkırdığı yerden çıkıp gider. İşte, Yunus Peygamber, perinin oldu-ğu yerden çıkıp gittiği için, oraya Yunusluk denmiş. Bu daha sonra, do-ñuzluk olmuş. Bunun için Yunusluk yerine doñuzluk demek günahtır.

Anlatan: Kemal Güven, 49 yaşında.

Değirmen ve Değirmencilikle İlgili Kelimeler

1. Eski Türkçe'de değirmenle ilgili kelimeler:

Eski Türkçe döneminde, *teğirmen* (> değirmen) kelimesi dışında, onunla ilgili herhangi bir kelimeye rastlayamıyoruz. Bu dönemde kelime, *teğirmen* biçiminde tek başına kullanıldığı gibi *sokgu teğirmen* biçiminde de kullanılmıştır (bkz., TT VI, s. 59, not: 86).

2. Karahanlı Türkçesi'nde değirmenle ilgili kelimeler:

Karahanlı Türkçesi'nde, değirmenle ilgili olarak şu kelimeleri tespit ediyoruz:

teğirmen: değirmen, değirmen taşı (bkz., DLT, s. 594) Değirmen kelimesinin değirmen taşı anlamında da kullanılmasını, Besim Atalay şu şekilde açıklamıştır : teğirmen tişedi: değirmen dişedi, (değirmen taşını dişedi, dişlerini keskinleştirdi). Bu cümlede muzaf (tamlanan) atılmış muzafün iley (tamlayan) onun yerine konulmuştur. Çünkü "teğirmen" sözü değirmenin hepsine verilen isimdir. Halbuki yalnız değirmen taşı dişenir (bkz., DLT III, s. 266-267).

tişe-: dişe- (bkz., DLT III, s. 266/24).

tişel-: dişen-, bilen. Orgak tişeldi "Orak bilendi (Orağın dişleri keskinleştirildi)." Tegirmen tişeldi "Değirmen dişendi." (bkz., DLT II, s. 128/20).

tişet-: dişet-. Ol orgak tişetti "O orak dişetti." Değirmen taşı dişendiğinde dahi böyle denir (bkz., DLT II, s. 307/19).

Bugün Anadolu'da, dişe- (< tişe-) ve dişet- (< tişet-) kelimeleri kullanılmaktadır. *tişel-* kelimesi ise kullanıştan düşmüştür.

3. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi'nde değirmen ve değirmencilikle ilgili kelimeler:

Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde değirmen ve değirmencilikle ilgili kelimeler metinlere daha çok geçmeye başlamıştır:

avuç unu: değirmencinin öğüttüğü undan aldığı hak (bkz., TS I, s. 286).

beygir: horos gediğindeki dörtte bir ($1/4$) hisse (bkz., horos, horos gediği).

çakçaka: öğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran alet (bkz., TS II, s. 799).

çakıldak (çakıldırak): öğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran alet (bkz., TS II, s. 799).

değirmen boğazı: değirmene dane dökme deliği (bkz., TS II, s. 1043).

değirmen ocağı: Eskiden Beykoz'da Hünkâr İskelesi'nde su değirmenleri içinde kullanılanların ait olduğu kuruma verilen addır. Us-tasına *uncubaşı* denilirdi (bkz., OTDS I, s. 420).

değirmen resmi: Değirmenlerden alınan bir cins vergi olup, tekâlif-i örfiye cinsindedir. Bir adı da "resm-i âsiyâb" idi (bkz., OTL, s. 82).

değirmen toñuzluğu: su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer (bkz., TS II, s. 1043-1044).

dişe-: değirmen taşına diş açmak (bkz., TS II, s. 1183).

dişegi (dişengi, dişegü): değirmen taşını diş diş yapmak için kullanılan bir çeşit külünk (bkz., TS II, s. 1182-1183).

dişen-: dişlenmek, dişegilenmek (bkz., TS II, s. 1183).

horos (خروس): İstanbul'da ekmekçi, francala, uncu değirmenlerinde mevcut alt ve üst taşların bulunduğu ve etrafında hayvanın döndüğü yere esnaf arasında verilen addır. Bir horos dört beygir, bir beygir yirmi dört mih sayılırdı (bkz., OTDS I, s. 846-847).

horos gediği (خروس گدیگی): Atla çevrilmek suretiyle buğday öğüten değirmen gedikleri hakkında kullanılan deyimdir. Alt ve üst taşların bulunduğu ve etrafında hayvanın döndüğü yere esnaf arasında "horos" denildiği için gedik (= ticaret ve sanat yapabilmek yetkisi)'in ihdası sırasında değirmen gediklerine bu ad verilmiştir (bkz., OTDS I, s. 847). Diğer esnaflarda olduğu gibi değirmen-cilerde de gedik usulü, yani belirli sayıda olmak ve sayıları değişmemek sistemi vardı. Bir gedik, muhtelif hisselerle bölünür ve herkes bir hisseye sahip olurdu. Horos gediği, önce dört hisseye ayrılır, herbirine beygir denirdi. Bir beygir ise 24 mih sayılırdı. Buna göre bir horos gediği doksan altı hisse idi (bkz., OTL, s. 152).

mih: horos gediğinde beygirin yirmidörtte bir, gediğin ise doksanaltıda bir hissesi (bkz., horos, horos gediği).

resm-i âsiyâb: bkz. değirmen resmi (bkz., OTL, s. 283).

söbek: değirmen taşının üzerinde döndüğü sivri demir, mil (bkz., TS V, s. 3531).

tuç: değirmenin baltacığı, alt değirmen taşının ortasında bulunup, üst taşa giren mihverine geçirilen balta şeklinde aygıt (bkz., TS V, s. 3947).

uncubaşı: değirmen ocağı ustası (bkz., değirmen ocağı).

yengeç: değirmen baltacığının altına konulan demir (bkz., TS VI, s. 4528).

Ayrıca, 1640 tarihli Es'ar Defteri'nde, *değirmen eyiği*, *değirmen tabanı*, *börek değirmeni*, *baklava değirmeni*; Zâtî'nin Letâyifi'nde ise *değirmenciler*, *yel değirmencileri*, *at değirmencileri*, *değirmen yapıcılar* sözlerine rastlıyoruz:

“Değirmen tabanı, değirmen eyiği, yüz otuz dirhem kalay konmak üzere vukiyyesi doksan akça”, “Prinçten çarhlu baklava ve börek değirmeni iki buçuk akça” (bkz., Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler*, V, 1640 Tarihli Es'ar Defteri, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları No: 316, Ankara 1982, s. 52).

“203 Degirmencilerün işi yöreye ammâ neyi bulursa öğide 204 Yel degirmencilerinde bād-ı hevâ eksük olmaya 205 At degirmencilerinün degirmeni kıriya yöreye 206 Dollâb işlemekte ustâd geçen neccârlarun çarhı hata 207 Degirmen yapıcılarun toñuzlukda naziri olmaya” (bkz., Mehmed Çavuşoğlu, “Zâtî'nin Letâyifi-II”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt 22, 1974-1976, İstanbul 1977, s. 151).

4. Anadolu'da değirmen ve değirmencilikle ilgili kelimeler:

Aşağıda madde başı olarak aldığımız 316 kelimeyi, Anadolu'dan derlenen kaynaklardan taradık. Kelimelerin değişik biçimlerini, hem taradığımız kaynaklarda madde başı olarak alındığı, hem değişik bölgelerden derlendiği, hem de tümünde olmamakla birlikte aralarında anlam farklılıkları bulunduğu için biz de madde başı olarak aldık ve birbirlerine gönderdik.

abara: su değirmenlerinde, suyun basıncını çoğaltmak için yapılan, büyük huni şeklindeki hazne; su olduğunun iki başından üstüne oturduğu duvar (DS I, 11).

ağırşak (ağışak): el değirmeninde iki taş arasına yatay olarak konulan tahta veya demir (DS I, 92).

akson: değirmen çarkını döndüren mil (DS I, 161).

alan: değirmende tahılın ilk döküldüğü yer (DS I, 195).

ambar (ambar oluşu): değirmen çarkına suyun hızla inmesini sağlayan dik ve kapalı oluk (DS I, 238).

ana (anaç): değirmende çarka giden suyu salmaya yarayan ark (DS I, 243).

angırmaz (ankırmaz): su çarkından sonra gelen ve değirmen taşını döndüren dişli çark (DS I, 266).

arala-: değirmende, acele işi olan birinin sırasını öne almak, araya sokmak (DS I, 296).

aralat-: az miktar buğdayı, değirmende sırasız öğütmek (DS I, 296).

ard: buğdayı azar azar döken değirmen hunisi (DS I, 302).

are (äre): suyla dönen bir çeşit değirmen (DS I, 308).

arkış: değirmen taşları arasına konan demir gereç (DS I, 327).

arki: üst değirmen taşına yerleştirilen ve çarkın miline geçen demir (DS I, 327).

arpacık: değirmen çarkının merkezinde bulunan demir parça (DS I, 330).

arsana: değirmen taşının ters döndürülerek buğdayın bulgur haline, kiremit parçalarının inceltilerek kum haline getirildiği yer (DS I, 332).

asma: değirmen çarkını çevirmek için arkadan gelensuyu çark üzerine şiddetle sevke yarayan ve dik meyilli konmuş üstü tahta oluk (DS I, 345).

astam: değirmenci (DS I, 364).

ateş değirmeni (ataş deymeni, ateş deyleni): motorlu değirmen, un fabrikası (DS I, 367).

avcun: değirmenciye, öğütme bedeli paradan başka verilen bir miktar un (DS I, 379).

ayak: değirmen taşını kaldırıp indirmeye yarayan ayar odunu (DS I, 399).

aykır-: değirmenin boş kalması (DS I, 423).

ayna taşı: değirmen oluşunun altına ilk konan taş (DS I, 428).

aysen: öküzlerin döndürdüğü büyük taşdeğirmendir ki, bulgurun kepeğini çıkarmaya yarar (SDD I, 141).

badara: değirmen taşının altına konulan ağaçlar (DS II, 463).

badla: değirmen dönerken etrafa un saçmak (DS II, 470).

bağaz: değirmenin üst taşına tane dökülen delik (bkz., boğaz) (DS I, 475).

bağla, bağlâ (bağla ağacı, bağlağı, bağlak): değirmen çarkını frenleyen ağaç (DS II, 481).

bağlapçı: değirmen taşını bağlamaya yarayan ip (DS II, 483).

balaman ağacı: değirmenin çark topunun çevresine çakılan ve iği sıkıştırılmaya yarayan ağaç (DS II, 498).

- baltacık (balta, baltacık demiri, baltacuk, baltancık, baltancuk): değirmen taşının ortasında bulunan ve onu döndüren demir, haç şeklinde ayıt (DS II, 511).
- baltacıkerkeği: iki değirmen taşının arasında mil ödevi gören kısım (DS II, 511).
- barbal (borbal): değirmen taşında suyun çarptığı kanatlar, su türbünü (DS II, 526).
- baskı (başguluh): değirmen taşının sol tarafında taşı ayar etmeye yarayan manivela, kol (DS II, 542).
- batke: un öğütülürken değirmen taşının kenarında kalan ince un (DS II, 571).
- bezirana: bulgur değirmeni (bkz., bezirhana) (DS II, 653).
- bezirhana: bulgurun ve buğdayın üst kabuklarının ayrılması için, içinde dövüldükleri, hayvanla çekilen büyük taş dibek (bkz., bezirana) (DS II, 653).
- boğaz: değirmen taşının ortasındaki delik (bkz., bağaz) (DS II, 726).
- boğaza çal-: değirmen taşının kasnağına un biriktirmesi (DS II, 726).
- boğaza gir-: değirmende buğdayı değirmen sepetine boşaltmak, sıra almak (DS II, 726).
- boğaz geç-(boğazı geç-): değirmende taşı döndüren milin çevresi delinerek, tahıl evine akmak (DS II, 727).
- böre: değirmene gelen suyun, hızla çarka fişkırdığı küçük delik (bkz., boy-la, boyra, poyra, pöyre) (DS II, 740).
- boyahana (boyhane): bulgur yapılan yer (DS II, 746).
- boyhane: bulgur dövmek için atın çektiği taş (DS XII, 4463).
- boyla: değirmen çarkını döndüren suyun çıktığı delik (bkz., böre, boyra, poyra, pöyre) (DS II, 746).
- boyra (borya, boyla): değirmen oluşunun ucuna konulan aygıt ve deliği; değirmen oluşu (DS II, 747); değirmen oluşunun alttaki en dar deliğine konulan küçük boru (bkz., böre, boyla, poyra, pöyre) DS XII. 4463).
- boyunduruk: değirmen çakıldağını zapteden alet (SDD I, 221).
- bucula (buçula): küçük su değirmeni (DS II, 777).
- bulgurluk: bulgur yapılan yer (DS II, 788).
- bükecek: değirmende tanelerin dökülmesini ayarlayan kısım (DS II, 816).

- cakcahı: su değirmenlerinde buğdayın öğütülüşünü tanzim eden alet (Anad. II, 23).
- cılagıt: suyu durdurmak için değirmen oluklarında kullanılan bir araç (DS III, 906).
- cırıt: değirmenin çarkını indirip kaldıran kol (DS III, 931).
- çağçağ: değirmenlerde tanelerin düzenli dökülüp öğünmesini sağlayan aygıt (DS III, 1035).
- çamçaka (camçaka): değirmenin buğday deposundan tanelerin akmasını ayarlayan alet (DS III, 1064).
- çañ: değirmenlerde tahılın bitmesini haber veren, taş üzerine sarkan ipe bağlı maden parçaları (DS III, 1067).
- çarh: değirmen türbünü (DS III, 1081).
- çarhayağı: değirmen çarkından çıkan su yeri (Anad. II, 31).
- çarhevi: değirmende taşları döndüren çarkın bulunduğu yer (DS III, 1081).
- çarkana: değirmenin taşını döndüren çarkın dışarıya açılan kapısı (DS III, 1081).
- çekme taşı: değirmen taşı (DS III, 1116).
- çırmit: değirmen arklarında suyun önüne tutulan tahtadan set, savak denilen aygıt (DS III, 1188).
- çimçor: değirmen oluşunun uç ve en dar yeri (DS III, 1221).
- çokkak: değirmen taşı üstünde, buğdayı muntazaman döken tahta parçası (DS III, 1261).
- çük: değirmende taban tahtasına geçen mil (DS III, 1307).
- dâmen (dimen, dirmen): değirmen (bkz., dermen) (DS IV, 1351).
- dart-: el değirmeninde bir şey öğütmek (DS IV, 1374).
- daş yoku: değirmen taşının dişendikten, yontulduktan sonraki hali (Bu durumda ilk ağızda çıkarılan un taşlı olur) (DS IV, 1377).
- değirmence: el değirmeni (DS IV, 1401).
- değirmenlik (degirmenlik): öğütülmek için değirmene götürülecek tahıl (DS IV, 1401).
- değirmen tozu: tahılı un yapmak için alınan ücret (DS IV, 1401).
- değlip: kaynamış bulgur dış kabuğunu ayırarak, bulgur yapmaya yarayan değirmen (bkz., delip, devlip, devlöp) (DS IV, 1403).

- delip: bulgur dövülen yer (bkz., değlip, devlip, devlup) (DS IV, 1413).
- dermen, dermen (degirmen,değermen, değmen, deman, demen, deremen, derman, deyirman, deyman, deymen) (bkz., dāmen): değirmen (DS IV, 1435).
- devlik: su değirmenin parçalarından biri (DS IV, 1444).
- devlip (devlit, devlit taşı, devlup): tahıl değirmeni, değirmen taşı (bkz., değlip, delip, devlip, devlup) (DS IV, 1444).
- devlup: buğdayın dövüldüğü yer, mider (bkz., değlip, delip, devlip) (DS XII, 4484).
- dıstar: el değirmeni (DS IV, 1472).
- dink, dińk (denk, dik, dinkene): tahılın kabuğunu yumuşatmaya ve ayırmaya yarayan değirmen; tahılın kabuğunu ayırmaya yarayan büyük tař dibek; pirinç fabrikası; prinç dövmeye yarayan, hayvanın çevirdiği büyük tař silindir; değirmen mili (DS IV, 1507-1508).
- dinkçi: değirmenci (DS IV, 1508).
- dişe- (dişele-, dişle-): dişeği denilen ucu tırtıllı çekikle değirmen taşı ya da herhangi bir şey üzerine diş yapmak (DS IV, 1522).
- dişeği (dişe, diřē, dişeğü, dişek, dişengi, dişengü, diřenęi, dişeyi): taşları yontmak için kullanılan dişli bir çeşit çekik; yeni yeni dişlenmiş, dişleri yeni açılmış değirmen taşı (DS IV, 1521).
- dişeğile-: yalama olan değirmen taşını çentmek (DS IV, 1521).
- dişekli: değirmen taşının yeni dişlenmiş hali (DS IV, s. 1521).
- dişen-: demir keski ile bir şeyin yontulması, kazınması (DS IV, 1523).
- dişengi: değirmen taşının kırıntıları karışmış taşlı un (DS IV, 1523).
- dişengi: değirmen taşını bilemekte kullanılan aygıt (DS XII, 4486).
- dişenli: değirmen taşlarından üstte bulunanı ve döneni (DS IV, 1523).
- dişenti (diřenęi, dişentü, dişlenti): değirmen taşı dişendikten sonra meydana gelen taş parçaları, una karşan kırıntılar; değirmen taşı dişendikten sonra ilk öğütülen un (DS IV, 1523).
- dişevile-: değirmen taşının dişlerinin bilenmesi (DS IV, 1523).
- dişoyuğu (dişoyuku): dişleri yeni açılmış değirmende öğütülmüş taşlı un (DS IV, 1525).
- doğmek: dövmek; bulgur dövmek (DS IV, 1537).
- domuzluk (damızlık, damuzluę, doęuzluk, doęuzluę, doęuzluk, domuzluę, domuzla, donguzluę, donguzluk, dońızlaęı, dońuzluę, donuzluk,

- doñuzluk, donzluk, douzluk): su değirmenlerinde çarkın bulunduğu ve döndüğü yer (DS IV, 1556), 1557).
- donup: değirmen çarkının büyük kasnağı (DS IV, 1558).
- donguzluk: değirmenlerde suyu yüksekte akıtan oluk (DS IV, 1560).
- donuzluk (doñuzluk): değirmende tahılı akıtan oluk (DS IV, 1562).
- dögecek: sert taneleri ezmeye yarayan ağaç tokmak; mısır, arpa v.b. tahılın döğülüp kepeğinin çıkarıldığı yer (DS IV, 1569).
- döşek: değirmen taşının tabanını meydana getiren yuvarlak tas (DS IV, 1589).
- eldaşı: el değirmeni (DS V, 1707).
- eldeğirmeni: buğday, mısır gibi tahılların bulgur kıvamında öğütülmesine yarayan ve elle çevrilen değirmen (DS V, 1707).
- eldek: bulgur taşının üzerindeki elle tutulan kısım (DS V, 1707).
- el deymeni: mısır öğütmek için iki yuvarlak taştan yapılan bir çeşit değirmen (Ds V, 1708).
- elgani (eltaşı): el değirmeni (DS V, 1713).
- elicek (elcek): el değirmenini çevirmek için elle tutulan yer;, bulgur çekme taşlarının arasına konulan delikli ağaç parçası (DS V, 1715-1716).
- ellik: el değirmeninin taşını çevirecek tapta kol (DS V, 1724).
- eteğü: el değirmeninin altına konan deriden örtü (DS V, 1796).
- evs-: döğülmüş buğdayı kabuğundan ayırmak (DS V, 1816).
- evse-: öğütülmüş bulguru kepeğinden ayırmak (DS V, 1815).
- fısın: su değirmenlerinde çarka su fıskırtan delik (bkz., fison, sifin, sifinnik, spon, süfün, zifun, zinbon (DS XII, 4503),
- fısınlık: değirmen çarkının döndüğü yer (DS V, 1859).
- fison (fison): değirmende suyu çarka döken ağaç boru (bkz., fısın, sifin, sifinnik, spon, süfün, zifun, zinbon (DS V, 1872).
- gargacık: değirmen çarkının altındaki demir (DS VI, 1923).
- gebiç: değirmencinin öğüttüğü şeyden aldığı hak, değirmen hakkı (bkz., kepiç) (DS VI, 1957).
- gerimşek: eldeğirmenlerinin üst taşının ortasındaki deliğe konulan ağaç ya da demir aygıt (DS VI, 2002).
- germeç: su değirmeni oluklarında, kanallarda suyu kesmek, dışarı akıtmak için kullanılan tahta ya da saç kapak, sürgü (DS XII, 4508).

- germicek (germiceyh, germişa, germücek, germüceyh): değirmenlerde, üst taşın dönmesini sağlayan, alt taşın ortasından yukarı taşa geçirilmiş-balta biçiminde demir ya da ağaç aygıt (DS VI, 2005).
- geron ver-: değirmenin alt taşının her tarafına kertme yapmak (DS VI, 2006).
- gıldır: el değirmeni (DS VI, 2039).
- gıran-: değirmen taşını dişemek, düzeltmek (DS VI, 2053).
- gıran-sanat: su değirmenlerinde huni ile düşey direk arasındaki yatay ağaca bağlı bir çeşit aygıt (DS VI, 2053).
- gırgire: el değirmeni (bkz., kirkire) (DS VI, 2083).
- göbek: değirmen taşının ortası (DS VI, 2114).
- göbek: değirmende, isken'in üstündeki baltacık geçen yer (Anad. II, 63).
- göce taşı (göce daşı): el değirmeni (DS VI, 2120).
- gödürge: su değirmenini indirip çıkartan ya da ayarlayan kaldıraç (bkz., götürge) (DS VI, 2126).
- göğa: değirmenlerde öğütülen buğdayındöküldüğü tahtadan yapılmış kap (DS VI, 2126).
- gömeç (gomeç): değirmen taşını döndürmek için suyun üzerine aktığı kashıkların bağlı olduğu yuvarlak ağaç (DS VI, 2148).
- götürge: değirmen taşını kaldırma ve indirmek için kullanılan ağaçtan yapılmış bir çeşit araç; öğütülecek buğdayı değirmen teknesinden taşın altına yavaş yavaş döken araç (bkz., gödürge) (DS VI, 2166).
- göz: değirmendeki taşların her biri (DS VI, 2175).
- gözlük: değirmen taşını döndürecek kadar akan su (DS VI, 2183).
- haklık: küçük tahıl ambarı; su değirmenlerinde hak alınan tahılın konulduğu yer (DS VII, 2255).
- harba: değirmen ekseni (DS VII, 2286).
- hereze: değirmende hacariyyeyle dolap arasındaki taş boru (DS VII, 2344).
- hergimant: değirmen (DS VII, 2344).
- hırhır: bulgur öğütmeye yarayan bir çeşit araç (DS VII, 2369).
- hırıldak: değirmen taşının üzerinde ses çıkaran, beş parmaklı, ağaçtan yapılmış araç (DS VII, 2370).
- hırt: değirmen taşı (DS VII, 2372).

- iğ: değirmen taşının ortasında bulunan ve yukarıdaki üst taşa geçen demir eksen (DS VII, 2508).
- illengeç: değirmen taşının göbeğine konulan demir parçası (SDD II, 789).
- kadarak: bir değirmeni döndürecek kadar kuvvetli akar su (DS VIII, 2589).
- kağnıcak: değirmen taşlarını birbirinden ayırmak ve biribiri üstüne koymak için kullanılan ağaç araç (DS VIII, 2595).
- kandara (kanda): değirmen bendi (DS VIII, 2620).
- kapak: değirmenin çarkına basınçlı su gönderen ortası delik tahta; değirmende un doldurulan küçük el küreği (DS VIII).
- kapeçalı: değirmende tanelilerin doldurulduğu yer (DS VIII, 2632).
- kapısal: değirmende tahıl doldurulan yer (DS VIII, 2633).
- kapis: değirmencinin öğütme payı olarak aldığı un (DS VIII, 2634).
- karaburga: değirmen kuyusunun alt ağzına takılan büyük ağaç boru (DS VIII, 2639).
- kargın: değirmenin alt taşının konulmasına yarayan çatal ağaç (SDD II, 838).
- karanlık oluşu: değirmene su veren ikinci oluk (DS VIII, 2651).
- kasnak: değirmenlerde taşların mahfazası (Anad. II, 84).
- kaşık: değirmencinin öğütme payı olarak aldığı tahıl ölçüsü; değirmen sepetinin boğazına takılan ve tahılın dökülmeden değirmen taşlarının arasına gitmesini sağlayan tahta oluk (DS VIII, 2679).
- kebiç: değirmende emeğin karşılığı olarak verilen buğday (DS VIII, 2714).
- kelete: hemen kullanılmak için öğütülen az ölçüde buğday, tahıl (DS VIII, 2730).
- keleve: değirmen çarkı (DS VIII, 2731).
- kepçe: değirmen çarkının kanadı (DS VIII, 2444).
- kepi: un elde etmek için değirmen taşlarının arasına konan deri ya da bez parçası (DS VIII, 2747).
- kepi: elve su değirmenlerini süratle döndürmek için iki taş arasına konulan mil; su değirmenlerinde unu ince veya kalın öğütmek için kullanılan aygıt; keserin, tırpanın, baltanın sapa ve el değirmeninin ortasındaki iğ demirinin taşa sıkıştırılması için sarılan bez veya deri parçası (SDD II, 879).

- kepiç (kepinç, kepis): değirmencinin öğüttüğü undan aldığı pay (bkz., gebiç) (DS VIII, 2748).
- kepiç: el değirmenlerinde taşların arasına konarak bulgurun ince ya da kalın olmasını sağlayan, tabaklanmış deri (DS XII, 4545).
- kerimcek: bugur yapılan el değirmenlerinin taşları arasına konan yassı, ortası delik ağaç parçası (DS VIII, 2754).
- ketrez: değirmen taşının etrafındaki demir çember (SDD II, 891); DS'de, ketez (keter, ketez demiri, ketrez): "araba ve kağıt tekerleklerinin çevresindeki demir çember" (DS VIII, 2774).
- kezkütü: değirmen oluşunun yastığı (DS VIII, 2780).
- kıran: aşınan değirmen taşlarına sivri uçlu demir araçla açılan küçük çukurlar (DS VIII, 2816).
- kırık: su oluşu (DS VII, 2824).
- kırmacalık: öğütme ücreti (DS VIII, 2833).
- kikre: el değirmeni (DS VIII, 2870).
- kirkire: el değirmeni (bkz., girgire) (DS VIII, 2979).
- kod: içi dar değirmen oluşu (DS VIII, 2896).
- kol ver-: tahıl değirmeninde dövülen bulguru kolları sıvayarak karıştırmak (DS VIII, 2912).
- kurbağacık: değirmenlerde üst taşı çeviren milin oturduğu kurbağa biçimindeki demir parçası (DS VIII, 3005).
- küncülü taş: üzerinde susam gibi taneler olan ve özellikle değirmen taşı yapılan bir çeşit taş (DS VIII, 3036).
- kündü: içinde değirmen çarklarının bulunduğu tahta dolap (DS VIII, 3037).
- künt: değirmen çarkı (DS VIII, 3039).
- link (ling): merkezinden çıkan oka at koşulan, bulgur, yarma yapmaya yarayan değirmen (DS IX, 3080).
- lula: değirmenlerde suyun az olduğu zaman, su düzeyini yükseltmek için oluşun en dar yerine konulan ağaç halka (DS IX, 3093).
- man: yel değirmenlerinin tekerleklerine geçirilen demir (DS IX, 3116).
- mazı: değirmen milinin geçtiği 50 cm. çapında, daire biçimindeki araç (DS IX, 3145).
- mercimek: el değirmeninin iki taşı arasındaki tahta (DS IX, 3170).

- mider: hayvan koşularak döndürülen değirmen (DS IX, 3197).
- milon: değirmende tahılın aktığı oluk (DS IX, 3199).
- milos: değirmenin durması, bozulması (DS IX, 4596).
- modyalı: değirmencinin tahıl ambarı (DS IX, 3208).
- muhli: değirmen taşlarının ortasından geçen demir çubuk (DS IX, 3217).
- muslak: değirmende ekin konulan yer (DS IX, 3222).
- musluk: değirmen taşının üstüne tahıl akıtmak için yerleştirilen tahta araç (DS XII, 4600).
- oban: su değirmenlerinde suyun yüksekten dökülmesini sağlayan oluk (Bkz., oman) (DS IX, 3260).
- ocak: su değirmenlerinde suyun akıtıldığı ve çarkın indirildiği yer (DS IX, 3262).
- oluk: değirmenin su deposu (DS XII, 4612).
- oman: değirmenin su deposu, suyun hızlı dökülerek çarkın dönmesini sağlayan değirmen oluğu (bkz., oban) (DS IX, 3279).
- öğüt-: öğütmek (bkz., ôt-) (DS XII, 4621).
- ögnük: değirmencinin öğüttüğü undan aldığı pay (DS IX, 3316).
- öksüzce: değirmen oluğunun içine kaçan şeyleri çıkarmak için bırakılan delik ve kapağı (DS IX, 3326).
- ölçer-: bulgur döğülürken taşan bulgurları taşın altına atmak (DS IX, 3329).
- öt-: öğütmek (bkz., öğüt-) (DS IX, 3358).
- ötürgeç: değirmenlerde frenin altı (DS IX, 3359).
- öyünnük al-: değirmenlerde bir öğünlük un öğütmek için başkasının sırasını almak (DS IX, 3367).
- paltacık (ballacık, palta, paltancık): değirmen taşının dönmesini sağlayan demir mil (bkz., baltacık, polta) (DS IX, 3387; DS XII, 4634).
- per (peri): çark, değirmenin ve vapurun pervanesi; değirmen çarkının kepeçleri (DS IX, 3427).
- per: değirmen çarkının iç bölümünü oluşturan parçalar (DS XII, 4643).
- polta: değirmen taşını döndürmeye yarayan araç (bkz., baltaçık, paltacık) (DS IX, 3367).
- poyra: su değirmeninin çarkı; su değirmeninde çarka su çıkması için değirmen oluğunun ucuna takılan yuvarlak parça (bkz., böre, boyla, boyra, pöyre) (DS IX, 3476).

- pör: değirmenin dönmesini sağlayan aygıt (bkz., per) (DS XII, 4653).
- pörü: su değirmeninin çarkını çeviren araç (bkz., peri) (DS IX, 3480).
- pöyre: su değirmenlerinde oluğun ucuna takılan ve suyun çarka hızla çarpmasını sağlayan dar boru (bkz., böre, boyla, boyra, poyra) (DS IX, 3481).
- puştanbar: tahılın değirmen taşına dökülmesini sağlayan taşın ortasındaki bölüm (DS IX, 3492).
- puştol-: kilit, vida, değirmen kolu v.b. şeylerin yalama olması, bozulmak (DS IX, 3492).
- sakunar: ambarda tahılların konulduğu yer; değirmende öğütülen unun döküldüğü yer (DS XII, 4664).
- salacak: değirmen suyunu boşa akıtmak için oluğun önüne açılan hendek (DS X, 3536).
- sandık: değirmen su deposu (DS X, 3536).
- sar-: değirmen arklarındaki suyu tahtalarla öbür yana geçirmek (DS X, 3547).
- sargın: değirmenin iyi ve düzgün çalışması durumu (DS X, 3543).
- sav-: değirmeni durdurmak (DS X, 3554).
- savacağ: değirmeni döndüren su (DS XII, 4673).
- savacak (savacah, savacah, savah, savak, savakbaşı): değirmen suyunu başka yöne çevirmek için oluk önüne konulan tahta; değirmen arkındaki fazla suyun akması için açılan ikinci su yolu (DS X, 3551).
- savacak (savah): değirmen suyunun yönüne değiştirmeye yarayan bentlere konulan kapak; değirmende çarka çarpan suyun yönünü değiştirerek durmasını sağlayan araç; değirmen arkındaki fazla suyun dışarı akması için konulan oluk (DS XII, 4673).
- savak: değirmen oluğu, havuz; değirmende suyun oluğa girdiği yer; değirmen oluğunun, havuzların su boşaltmaya yarayan deliği; değirmen oluğunun dar yeri (DS X, 3552, 3553).
- savak (savaḥ): değirmene suyu eğik biçimde akıtan oluk ya da içi oyuk ağaç; suyun oluğa girdiği yer; oluğa konulan kapak (DS XII, 4673).
- savak tahtası: suyun yolunu çeviren tahta (DS X, 3553).
- savak taşı: değirmen suyunun istenilen yana çevrilmesi için konulan kapakın iki yanındaki oluklu taşlar (DS XII, 4674).
- savıcı: değirmen suyunu yöneten kimse (DS XII, 4674).

- savıl-: değirmenin boş durması; değirmenin suyunun kesilmesi (DS X, 3554).
- savlağa: değirmen kuyusunun başında fazla suyunun savulduğu yer (DS X, 3554).
- savuk: suyu kesilmiş, çalışmayan değirmen (DS X, 3556).
- seğdim: arkadan değirmene su geçiren tahta oluk (bkz., seğirdim, seğirdim oluğu, seyirdim oluğu, seyirdim oluğu, sıyirdim oluk) (DS X, 3565).
- seğirdim (seğirdim oluğu): değirmen arkından çarka giden suyun aktığı dik oluk (bkz., seğdim, seğirdim oluğu, seyirdim oluğu, sıyirdim oluk) (DS X, 3565).
- seğirdim oluğu: değirmene suyun dik akmasını sağlayan oluk (bkz., seğdim, seğirdim, seyirdim oluğu, sıyirdim oluk) (DS XII, 4678).
- sepele: değirmenin su deposu (bkz., sepella) (DS X, 3583).
- sepella: değirmenin su dökülen haznesi (bkz., sepele) (SDD III, 1207).
- sepet (sebet, sepetlek, sepetlik): değirmende, buğdayın döküldüğü kesik koni biçiminde yer (DS X, 3584).
- serpin: su değirmenlerinde taş üstüne tahılın dökülmesini sağlayan ambar (DS X, 3591).
- seten: bulgur, yarma dövülen dibek taşı; tahılın kepeğini ayırmaya yarayan, hayvan ya da suyla döndürülen dikey konulmuş değirmen taşı (DS X, 3592, 3593); tahılın kepeğini ayırmaya yarayan dikey değirmen taşı (DS XII, 4685).
- sevik: el ve taş değirmenlerinin üst taşlarının orta deliğine mil geçmesi için konulan ağaç parçası (DS X, 3594).
- seyirdim oluğu: değirmenlerde suyun akışını hızlandıran oluk (bkz., seğdim, seğirdim, seğirdim oluğu, seyirdim oluğu, sıyirdim oluk) (DS XII, 4696).
- sıfın: değirmen oluğunun deliğini daraltmak için ucuna takılan dar, ağaç boru (bkz., fıısın, fıison, sıfınnık, spon, süfün, zıfun, zinbon) (DS X, 3602).
- sığınak: değirmen taşı (Ds X, 3603).
- sımsıdır: bulgur çekilirken taş üstünde kalan iri buğday parçaları, yarma (DS XII, 4689).
- sıtaha (sitaha): su ile dönen dik taşlı bulgur değirmeni

- sıyırdım oluk (sıyırdım oluğu): değirmen çarkına suyun gitmesini sağlayan tahta ya da saçtan oluk (bkz., seğdim, seğirdim, seğirdim oluğu, seyirdim oluğu) (DS X, 3624).
- sibek: el değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılan, üst taşın dönmesini sağlayan küçük kazık ya da sivri demir (DS X, 3629).
- sibek: el değirmenlerinde alt taşın ortasındaki ağaç, kazık (DS XII, 4695).
- sifinnik (sifon): depodan değirmenin çarkına hızla su veren dar delik (bkz., fısın, fison, sifın, spon, süfün, zifün zinbon) (DS XII, 4695).
- soğacak: değirmeni durdurmak için suyun yönünü çevirerek boşaltılan oluk (DS XII, 4700).
- somarı: değirmencinin aldığı payın ölçüğü (DS X, 3662).
- söbek: el değirmenlerinde alt taşın ortasına çakılan demir ya da ağaç çivi; el değirmenlerinde alt üst taşlar arasına konan, delikli tahta ya da demir araç; üst değirmen taşının ortasındaki mile takılarak dönmesini sağlayan demir baltacık; bulgurun iri çekilmesini sağlamak için baltacılığın altına konularak yükselmesini sağlayan topaklanmış ıslak bez (Ds X, 3672).
- söbek (söbücek): el değirmenlerinde alt taşın ortasındaki ağaç çivi (DS XII, 4704).
- spon: değirmen çarkına suyun kuvvetli vurmasını sağlayan içi delik 25-30 cm. uzunluğunda ağaç parçası (bkz., fısın, fison, sifın, süfün, zifun, zinbon) (DS X, 3685).
- sucu: değirmen işçisi (DS X, 3687).
- suketek: değirmende çarka vuran suyu kesmek için kullanılan aygıt (DS X, 3690).
- susak: değirmencilerin öğüttükleri tahıldan emekleri karşılığında pay almak için kullandıkları ölçek (DS X, 3700).
- süfün: değirmenlerde su veren oluğun ucu (bkz., fısın, fison, sifın, sifinnik, spon, zifun, zinbon) (DS X, 3685).
- sürtek taşı (sürtmek taşı): haşhaş, tuz v.b. şeyleri ezmeye yarayan iki taştan oluşan el değirmeni (DS X, 3722).
- sürüt: buğday değirmeni (DS X, 3724).
- süzek: değirmen oluğuna çör çöp gitmemesi için gerilen tırmığımsı aygıt (SDD III, 1259).
- şahşah: değirmen çakılacağı (bkz., şahşah, şakşak) (DS X, 3735).

- şahşah: değirmen taşına buğdayın dökülmesini sağlayan araç (bkz., şahşah, şakşak) (DS XII, 4717).
- şakırdak (sakıldak, şaklavak, şaksağı): değirmen üstüne konulan tahta (DS X, 3736).
- şakşak: değirmen deposunda tahılın bittiğini bildiren çingirak; değirmen taşına tahılın döküldüğü yer (DS XII, 4718).
- şakşak: değirmen çakıldağı (bkz., şahşah, şahşah) (DS X, 3738).
- şeytan takıracağı: değirmen taşına mısır düşürmeye yarayan özel tahta (DS X, 3765).
- şeytan teknesi: değirmenin üstündeki piramit biçiminde tahıl teknesi (DS X, 3765).
- şingir: değirmen şakıldağı (DS X, 3769).
- şokolok: küçük değirmen (DS X, 3790).
- takılcağ: un değirmenlerinde tahılın değirmen taşına düzenli akmasını sağlayan tahta çubuk (DS XII, 4734).
- takıldak (takılcağ): un değirmenlerinde, tanelerin değirmen taşına düzenli akmasını sağlayan tahta çubuk (DS X, 3808).
- tanazlık: değirmen çarkının dönerek su savurduğu yer (DS X, 3819).
- tantur: değirmenlerde yapılan küçük ekmek (DS X, 3822).
- tapan: değirmeni ayarlamaya yarayan çarkın altındaki tahta bölüm (DS X, 3823).
- taşdöğen: değirmen taşı (DS X, 383:).
- taşlama: değirmen taşları dış dış olma (DS X, 3840).
- tavacık: değirmen çarkının dönmesini sağlayan dolabın tahtasına çakılan demir parçası (DS X, 3845).
- tayıra-: tahılın azalması nedeniyle değirmen taşları birbirine sürtünerek ses çıkarmak (DS X, 3852).
- tazcu: değirmen bekçisi (DS X, 3853).
- tekir kazığı: değirmen suyunun yüksekten dökülmesini sağlayan oluğun dayandığı büyük ağaç (DS XII, 4747).
- tekne: buğday öğütülürken buğdayı taşın deliğine azar azar akıtan tahta depo (DS X, 3866).
- tevere: değirmende üstteki taşı döndürmeye yarayan demir (DS X, 3902).
- tırhız taşı: mağara kapılarına konulan delikli değirmen taşı (DS XII, 4760).

- tink: tahılın kabuğunu yumuşatarak ayırmaya yarayan değirmen (bkz., dink) (DS X, 3935); tahıl, pirinç çeltiklerinin kabuklarını çıkartmakta kullanılan aygıt (DS XII, 4763).
- tinklet-: pirinci değirmende kabuklarından ayırmak (DS XII, 4763).
- tirmen: değirmen (Karaçay aşireti, Başhöyük, Kadınhanı-Konya) (DS X, 3939).
- torhla-: değirmen taşını çemberlemek (DS X, 3968).
- toscu (toşçu): değirmen işçisi (bkz., tozcu) (DS X, 3972).
- tozcu: değirmen işçisi, bekçisi (b.kz., tozcu) (DS, 3977); değirmenlerde unu çıkaran işçi (DS XII, 4771).
- tozevlekçi: değirmenlerde unu boşaltan adam (DS X, 3977).
- tozluk: değirmen taşının dibine yerleşen un, kepek v.b. gibi şeyler (DS X, 3977).
- tuşek: değirmen taşını kaldırıp indirmeye yarayan, taşın altındaki kaldıraç (DS X, 3997).
- tuç: değirmen baltacı (DS X, 3985).
- uçurum: su değirmenlerinde, çarka çarpan suyun, içine indiği eğimli kanal (DS XI, 4023).
- uhre: değirmen taşının çevresindeki un kalıntıları (DS XII, 4783).
- uncu: değirmenci (DS XI, 4039).
- unıt-: ezip un yapmak, öğütmek (DS XI, 4039).
- un oluğu: değirmende, unun içinden aktığı oluk (DS XI, 4040).
- üğünlük: değirmene götürülen üç beş şinik tahıl (DS XI, 4061).
- üğüt-: öğütmek (bkz., öğüt-, öt, üvüt-) (DS XI, 4061).
- üvüt-: öğütmek (bkz., öğüt-, öt-, üğüt-) (DS XII, 4798).
- yalman: bulgur döğülürken kullanılan tahta karıştırıcı (DS XI, 4148).
- yaşmağla-: değirmende, ambara ve taş altına serpilen un, toplanmak (DS XI, 4198).
- yaşmak: değirmende unun tekneye boşaltıldığı yer (DS XI, 4198).
- yatak: değirmen taşında baltanın geçtiği yer (DS XI, 4199).
- yaşmak: değirmen taşının önüne gerilip, unun sıçramasına engel olan yay biçimindeki ağaç (DS XI, 4256).
- yonuzluk: değirmende, çarkın bulunduğu bölüm (DS XI, 4295).

yora (yorak, yore): un değirmenlerinde, üstteki taşın çevreye fırlattığı un (bkz., yöre) (DS XI, 4295).

yorak: değirmen taşının çevresindeki un kanalı (DS XI, 4295).

yorakçı: değirmen taşlarının çevresindeki kovanları temizleyen adam (DS XI, 4296).

yöre (yörek unu, yörelık, yüre) değirmende, taşla kasnak arasında kalan ve hayvan yemi olarak kullanılan salt un (bkz., yora) (DS XI, 4308).

yöreci: değirmenci; değirmende çalışan işçi (DS XI, 4309).

yörecilik: değirmen işçiliği (DS XI, 4309).

yörek: unu değirmenin önüne akıtılabilmek için alt taşın kuyusuna doldurulan un (DS XI, 4309).

yörelık: değirmen taşının çevresinde, iri unun biriktiği yer; yöre (DS XI, 4309).

yuvak: değirmen taşının altına sürülüp kaldırılmasını sağlayan iki başı yuvarlak ağaç kaldıraç (DS XI, 4323).

yüksük: değirmende taşlar ortasına konulan yatay demir yatak (DS XI, 4328).

yürek: değirmende taş arasından çıkan unun biriktiği yer (SDD III, 1560).

zengi: değirmen oluşunun altına konulan tek parça ağaç (DS XI, 4360).

zifun: değirmen çarkını çevirmek için suyu toplu olarak çıkarmak amacıyla kullanılan odun (bkz., fısın, fison, sısın, sıfınnık, spon, süfün, zinbon) (DS XI, 4360).

zilfe: değirmen oluşunun alt yanındaki dar ağız (DS XI, 4386).

zinbon: değirmen çarkını döndüren suyun çıktığı oluşun sonuna takılan ağaç boru (bkz., fısın, fison, sısın, sıfınnık, spon, süfün, zifun) (DS XI, 4388).

zivana: değirmen bendine suyun çıktığı yer (DS XII, 4839).

5. Hatay Erzin'in Başlamış Köyü'nden derlediğimiz değirmen ve değirmencilikle ilgili kelimeler:

Aşağıdaki kelimeleri, Hatay'ın Erzin İlçesi'nin Başlamış Köyü'nden derledik ve derlediğimiz bu kelimelere mümkün olduğunca ayrıntılı, ölçülere dayalı, geniş açıklamalı karşılıklar vermeyi tercih ettik. Başlamış'tan toplam olarak 82 kelime derledik. Bu 82 kelimenin 24'ü taradığımız kaynaklarda bulunmakta, geriye kalan 58 kelime ise bulunmamakta-

dır. Başlamış'tan derleyip de Anadolu'dan derlenen kaynaklarda rastlayamadığımız bazı kelimelerin yerine, Anadolu'nun değişik yerlerinde, başka kelimelerin kullanıldığını da ayrıca belirtelim.

Burada, Hatay-Erzin'in Başlamış Köyü'ndeki su değirmenleriyle ilgili bilgileri en geniş şekliyle anlatan 1327 (1911) Başlamış doğumlu Sayın Abdullah Zeytinoglu ile, elde edilen bilgiler üzerinde tartışan ve bazı açıklamalarda bulunan, ayrıca değirmenle ilgili efsaneleri anlatan 1938 Hatay Erzin doğumlu Sayın Kemal Güneş'e teşekkür ettiğimi belirtmek isterim.

abara: Önüne değirmen oluğu ya da dolap kurulan, suya düşme hızı veren, yüksekliği 4-6 metre arasında değişen yükselti. Suyun yüksekte gelip oluğa döküldüğü yer. Doğal bir yükselti olabileceği gibi duvar örerek de yükseltilmiş olabilir.

alt taş: Değirmenin alt taşıdır. Kalınlığı 30, ortasındaki boğazın çapı ise 20-30 cm'dir. Tek parça veya parçalı olabilir. Tek parça da olsa, parçalı da olsa çevresinde araba şınası demirinden veya kalın saçtan yapılmış iki adet demir çember (toht) bulunur. Sabittir, dönmez. Sabitleştirmek için, şakatlarla değirmen taşının arası taşlarla doldurulur. Alt taşın ortasındaki deliğe, alttan, 10 cm. iç girer. İğn üstünde ise erkek vardır. Taşın deliğine incir ağacından boğaz yerleştirilerek çivilenir. Boğazla erkeğin arası çok sıkıdır (bkz., değirmen taşı).

ayna: Saplamaıyla devlit taşı arasında bulunan, çapı 25-30, kalınlığı 3, ortasındaki deliğin çapı ise 8-10 cm. olan ve eski tip tek taşlı devlitlerde kullanılan çelik pul.

ayarlama ipi: Çömleğin ön kısımdan asılı olduğu ipler. İplerin iki ucu, alttan, çömleğin iki yanına bağlı olup, diğer ucu yukarıda birleşir ve mandala bağlanır. Mandal döndürülünce, birbirine dolanan ipler, çömleğin önünü yukarıya doğru kaldırır.

bağlağa: Çarkla düdük arasında bulunan ve değirmeni durdurmaya yarayan 4 cm. kalınlığında, 30 cm. eninde 200 cm. uzunluğunda olan tahta. Her cins ağaçtan yapılabilir. Bağlağa 30-40 cm. itilince düdükten çıkan suyun önüne gelir ve suyun çarka çarpmasına engel olmak suretiyle değirmeni durdurur. Bağlağa çekildiğinde, düdükten çıkan tazyikli su, çarpmak suretiyle çarkı döndürür ve değirmenin çalışmasını sağlar.

balgam çivisi: İğ ile kirmen (künt) arasına çakılan ağaç çiviler.

boğaz: Alt taşın ortasındaki deliğe takılan, incir ağacından yapılmış 20 cm. uzunluğundaki kütük. Boğaz aşınırsa, kavak ağacından yapılmış

çivilerle berkitilir. Erkeğin kolay dönmesi için boğaz zeytinyağı veya içyağı ile yağlanır.

bulgur değirmeni: Bulgur çekilen değirmen. Taşların çapı 80-120 (K. Güven'e göre 110-120) cm'dir. Bulgur değirmenlerinin bir kısmında değirmen taşının üstü kapalıdır.

cendere: Oluğun patlayan yerlerini onarmak için çevresine dört taraftan çakılan ve oluğu sıkıştıran ağaçlar (bkz. makas, sıkıtırma).

çark: Çevresindeki kanatlara, düdükten çıkan tazyikli suyun çarpmasıyla dönen ve değirmenin çalışmasını sağlayan 160-180 cm. çapındaki tekerlek. Ortasından, çarkın dönme gücünü, değirmenin üst taşına ileten iğ geçer. İğ ile kanatların tutunduğu iç çemberi, iğın dört yanından geçen küntler birleştirir. Çark, 4-5 mm. kalınlığında saçtan yapılır.

çek-: Herhangi bir tahılı, değirmende, belirli irilikteki parçalara bölmek. Bulgur, yarma, zavar çekilir, un ise öğütülür.

çekil-: Herhangi bir tahılın, değirmende, belirli irilikteki parçalara bölünmesi.

çektir-: Herhangi bir tahılı, değirmende, belirli irilikteki parçalara böldürmek. Bulgur, yarma, zavar, mercimek v.b. gibi çektirilir, un öğüttürülür.

çember: 1) 15-25 cm. çapında, 0.5 cm. kalınlığında olup, erkekle iği birbirine bağlayan demir halka. En üsttekinin çapı 15, en alttakinin çapı 25 cm'dir. 2) Değirmen taşının çevresine takılan demir halka. Her taşta iki çember bulunur. Çember araba şınası demirinden veya kalın saçtan yapılır (bkz., toht).

çift taşlı devlit: İğe tutturulmuş iki devlit taşından oluşan devlit. Devlit taşlarının kalınlığı 34, çapı 67 cm'dir. Devlit taşları mozaikten yapılır. Taban, yani alt taş düzdür. Üst taşların iç ve dış çapı aynıdır. Taşların göbeği bilyelidir. Üst taşların arkasında, iğe bağlı karıştırıcılar vardır. Dövülen bulgur veya döğme, sufranın kenarındaki bir delikten boşaltılır (K. Güven) (bkz., devlit, tink).

çömlek: Sepetliğin altına takılan, içine hububat dökülen, tahtadan yapılmış kutu. Sepetlikten çömleğe dökülen tahıl, çömlekten de değirmenin boğazına dökülür. Çömlek sepetliğe zincir veya iple bağlanır. Çömleğin önü ve üstü açık, altı ve diğer üç tarafı kapalıdır. Arkası 25 cm., önü 7-8 cm. genişliğindedir. Arka derinliği 12-13 cm., ön derinliği 7-8 cm., uzunluğu 25-30 cm.'dir. Çömleğin önü aşağı doğru meyil-

lidir. Çömleğin arkasıyla önü arasındaki meyil farkı 8-10 cm.'dir. Bu meyil tahılın cinsine göre değişir. Çömlek önden, bir iple ayar mandalina bağlıdır. Mandal sıkıştırıldığında, çömleğin ucu yukarıya doğru kalkar ve değirmenin boğazına dökülen tahıl miktarı azalır. Değirmenin boğazına dökülen tahıl miktarı azaldıkça un incelik, tahıl miktarı arttıkça öğütülen un kalınlaşır. Bu ayar düzeni, öğütülen bütün tahıllar için geçerlidir.

değirmen argı: İçinden değirmenin suyu akan ark.

değirmen hakkı: Değirmencinin öğüttüğü un, çektiği bulgur veya dövdüğü dövme karşılığında aldığı tahıl veya para. Daha önceleri undan yirmide bir ($1/20$), bulgurdan onaltıda bir ($1/16$) değirmen hakkı alınırken, bugün undan ve bulgurdan sekizde bir ($1/8$), dövmeden altıda bir ($1/6$) değirmen hakkı alınmaktadır (bkz., hak).

değirmen taşı: Biri alt, diğeri üst olmak üzere iki adettir. Un değirmenlerinde taşların çapı 110-120, bulgur değirmenlerinde 80-120 (K. Güven'e göre 110-120) cm'dir. Taşların boğaz genişliği, taşın büyüklüğüne, alt veya üst taş oluşlarına göre değişir. Ortalama olarak alt taşın boğazının çapı 10-20 (K. Güven'e göre 20) cm., üst taşın boğazı ise 15-30 cm. arasında değişir. Taşlar tek parça veya parçalı olabilir. Parça sayısı 4-8 arasında değişir. Değirmen taşları çoğunlukla, İzmir-Foça'da, kayadan çıkarılan taşlardan yapılır ve parçalıdır. Adana-Osmaniye Kaypak'ta yapılan ve *Kaypak taşı* diye bilinen taşlar yekparedir ve fazla makbul değildir. Değirmen taşı mozaikten de yapılabilir. Mozaik taşlar, un fabrikalarında kullanılır. Taşların çevresinde ikişer adet çember bulunur. Alt taş sabittir. Üst taş döner. Taşların ikisi de dişenir. Taşların kalınlığı 30 cm'dir. Taşlar, 10 cm. kalıncaya kadar kullanılır (bkz., alt taş, üst taş).

devlit: Buğdayın, çekilmemiş bulgurun veya diğer herhangi bir tahılın kabuğunu kavlatmaya, soymaya yarayan değirmen. Çarktan gelen iğ, alt taştan geçtikten sonra 150 cm. yükselir. Yükselen iğ(mil) yukarıdan yatakla bağlanır. Devlit taşı kola, kol da iğe (mile) tutturulur. Devlitteki taşlar tek olabileceği gibi, çift de olabilir. Alt taşın ortası tümsekçe, kenarları engindir. İğ çevresindeki tümseklikle, kenardaki meyil arasındaki fark 10 cm'dir. Alt taş sabittir. Üst taş ise eni üzerinde döner. Alt taşın kenarında, devlitte dövülen tahılın dışarı dökülmemesi için, çepeçevre yükselti vardır. Bu yükseltinin alt kısmı geniş, üst kısmı daha incedir ve çanak şeklindedir. Alt taşı çevreleyen havuzun derinliği

30-40 cm'dir. Devlit taşı, devlide konulan tahıl alt taşın üzerine serildiği zaman oluşan tahıl yüksekliği kadar yukarıya doğru kalkar. Taş, yukarı doğru kalkmasa tahılı ezer. Tahıl dövülürken, taş, dönme hızı dolayısıyla tahılı dışarı doğru atar. Kenarlara toplanan tahıl, ağaç küreklerle, taşın altına doğru tekrar itilir. Devlit taşının altında kalan tahıl da yine tahta küreklerle alt üst edilir. Bugün yeni devlitlerde, karıştırma işi elle değil, iğge tutturulan karıştırıcılarla yapılmaktadır. Tahıl karıştırılmadığı takdirde dengeli olarak dövülmez (bkz., çift taşlı devlit, devlit taşı, tink).

devlit taşı: Mermerden veya sert siyah taştan yekpare olarak yapılır. Taş, küncülü ya da küncüsüz olabilir. Çapı, içten 100, dıştan 120 cm., kalınlığı ise 45-60 cm'dir. Ağırlığı yaklaşık bir ton kadardır. Taşın ortasında olan ve içinden kol geçen deliğin çapı 8-10 cm'dir. Taşın içinde, kol ile taş arasında bilyeler vardır. Devlit taşı dişenmez. Delit taşı, eninin üzerinde, dikine olarak, iğge çevresinde ve alt taşın üzerinde döner. Alt taşın ortası tümsek, kenarları ortaya oranla daha engindir. Bu meyil farkı yaklaşık olarak 10 cm'dir. Bu ölçüler, tek taşlı, eski tip devlit taşları içindir. Çift taşlı devlitlerde taş ölçüleri farklıdır (bkz., çift taşlı devlit).

dişe-: Değirmen taşına diş açmak. Taş, önce, dıştan 30 cm. dişenir. Dişegi keskinen dış, körelince iç kısım dişenir. Taşın dış kısmı ince, iç kısmı kalın dişenir. Dişler, dıştan içe, değirmen taşının boğazına doğru, çizgiler halinde açılır. Dişin derinliği 2 mm. kadardır. Değirmenin hem alt hem üst taşı dişenir. Taşlar, değirmen 96 saat çalıştıktan sonra dişenir. Yeni dişenmiş değirmen, yaklaşık olarak, 150 külek (4.800 kg.) buğday öğütür (bkz., dişsiz değirmen, dişsiz taş, kör taş).

dişegi: 1-3 kg. ağırlığında ve 30 cm. uzunluğunda olup, değirmen taşı dişemekte kullanılan çekiç. Sap takılan yerde 6 cm. olan kalınlığı, ağızlarına yaklaştıkça azalır. Ortasındaki 2x4 cm'lik deliğe, 30 cm. uzunluğunda ağaçtan yapılmış sap takılır. İki tarafında, kazma biçiminde ve 5 cm. genişliğinde ağızlar vardır. Dört ağız, yani iki dişegi bir taş dişer. Dişegi hava çeliğinden yapılır.

dişenti: bkz. dişenti unu.

dişenti unu: Yeni dişenmiş değirmende, değirmenin temizlenmesi için ilk olarak öğütülen 4-5 kg'lık un. Taşlıdır. Hayvanlara verilir (bkz., dişenti).

dişsiz değirmen: Dişenmemiş, dişi aşınmış değirmen. Dişsiz değirmen, unu yakar ve sivar. Dişsiz değirmende öğütülmüş undan yufka açıl-

maz. Dişsiz değirmenin taşı ağır döner, gürültü yapar ve unu az atar. Dişsiz değirmen, un öğütme verimini dörtte üç oranında azaltır. Normalde 4 külek (128 kg.) öğütülmesi gereken sürede, bir külek (32 kg.) buğday öğütür (bkz., dişsiz taş, kör taş).

dişsiz taş: Dişi aşınmış, dişi kaybolmuş değirmen taşı (bkz., dişsiz değirmen, kör taş).

doñuzluk: Değirmenin altında, oluğun ucuyla değirmenin suyunun dışarıya çıktığı yer arasında kalan kısım. Donuzlukta, oluğun ucu, çark ve çarktan fıskıran suyun çıktığı yer bulunur (bkz., perinin olduğu yer).

döş tahtası: 2 m. uzunluğunda, 30 cm. eninde, 4 cm. kalınlığında olup, alt taşı tutturmak için, taşın önüne konulan tahta. Eni, taşın kalınlığından daha az veya daha çok olabilir. Çam veya dut ağacından yapılır. Ortasında, öğütülen unun dışarı atılabilmesi için, 30 cm. uzunluğunda ve taşın yanındaki kalınlığı sıfır olan bir açıklık vardır. Öğütülen un, bu aralıktan unluğa dökülür.

düdük: Oluğun alt kısmında, suyun çıktığı yer. Düdükten çıkan tazyikli su çarka çarparak dönmesini sağlar. Düdük 12x14 veya 14x16 cm. çapında ve köşeli olur. Genişliği ayarlanabilir. Düdük 12x14 cm. olursa, düdükten çıkan su 20 beygir gücünde, 14x16 cm. olursa, 25 beygir gücünde olur.

düdük ayarlaması: Düdükten çıkan suyu azaltmak veya çoğaltmak suretiyle, suyun tazyikini ayarlamak için düdüğün genişletilmesi veya daraltılması. Eğer suyun az çıkması isteniyorsa, düdük daraltılır. Düdük daraltılınca suyun gücü düşer.

elek: Bulgur değirmenlerinde unluğun içine kurulan ve üst taşın boğazına takılan kasağa atılan kayışla çalışan elek. Üst üste iki elek vardır. Kalın bulgur yeniden çekilmek üzere üst elekten sağa, istenilen büyüklükte çekilen bulgur alt eleğin üstünden sola, bulgur unu ise en alta dökülür. Bu elek sistemi son zamanlarda kurulmaya başlanmıştır. Bulgur eskiden elle elenirdi (K. Güven).

erkek: İğ ile üst taşın irtibatını sağlayan, 60 cm. uzunluğunda ve 6 cm. çapında olan mil. Hava çeliğinden tornadan geçirilmek suretiyle yapılır. 60 cm'lik *erkek*'in 30 cm'si yassı, 30 cm'si yuvarlaktır. Erkek'in yassı kısmı, iğün üst kısmındaki yarığın içine girer. Erkek'le iği birbirine sıkıca bağlamak için, iğ ile erkek'in birleştiği yere altı tane toht (çember) takılır. Erkek, alt taştan 10 cm yukarıya çıkar ve üzerine palta takılır (bkz., mil).

Foça taşı: İzmir Foça'da yapılan, 4-6 veya 8 parçadan oluşan değirmen taşı. Çevresine iki adet çember takılır.

gama: Düdüğü daraltmak için kullanılan ağaç çiviler. Düdük daraltılmak istendiğinde düdüğün kenarlarına çakılan ağaç çiviler.

gırgır değirmen: Silindir biçiminde bir taşla, onun karşısındaki çukur taştan oluşur. Sepetlik ve çömlek uzunluğu 40'ar, sepetlik ağzı genişliği 10 ve derinliği 60 cm'dir. Yuvarlak taş 40 cm. uzunluğunda ve 35 cm. çapındadır. Yuvarlak taş 40 cm. uzunluğunda ve 35 cm. çapındadır. Yuvarlak taş kasnakla çevrilir. Volanttan hız alır. Taşlar sandık içerisinde. Mengeneyle alttan çevirmek suretiyle yukarı kaldırılır (bkz., yuvarlak taşlı bulgur değirmeni).

götürge: Değirmenin üst taşını yukarıya kaldırmak suretiyle, un veya öğütülen tahılın irilik ayarını düzenleyen ağaç kol. Götürge altta tapan deliğine, üstte ise ayarlama dişlerine tutturulur. Değirmen hangi ayarda tutulmak isteniyorsa, götürge o dişe tutturulur.

hak: bkz., değirmen hakı.

iğ: Üst kısmı erkeklerle birleşen, alt kısmı tunca oturan, çarkın ortasından geçen ve çarkın dönme gücünü üst taşa ileten 140-180 cm. uzunluğunda, 20x25 veya 20x20 cm. kalınlığında dut veya meşe ağacından yapılan araç. Erkek'le iğın birleştiği yer yuvarlaktır. Ortasından yarık olan bu kısma, 60 cm'lik erkek'in 30 cm'si girer. Erkek'le iğın birleştiği yere altı adet toht takılır. İğın 10 cm'si alt taşın içine girer. (bkz., mil).

iğ tuncu: Kalınlığı 6, uzunluğu 25 cm. olup, illengecin üzerine oturan araç.

illengeç: Tapana çakılı olup, üzerine iğ tuncu oturan 2 cm. çapında, 8-10 cm. uzunluğundaki demir araç.

kanat: Çarkın dış kısmında bulunan, 25-30 cm. uzunluğunda, 4-5 mm. kalınlığında, 15 cm. eninde olup, çelik saçtan yapılan gözenekler. Kanatların aralıkları içi kısımda 12, dış kısımda 15 cm'dir. Her çarkta 32-35 arasında kanat bulunur. Düdükten çıkan tazyikli su, kanatlara çarpar ve çarkın dönmesini sağlar.

Kaypak taşı: Adana-Osmaniye Kaypak'ta yapılan değirmen taşı. Kaypak taşları yekparedir ve çevresine çember takılır. Fazla makbul değildir.

kirmen: bkz., künt.

kol: İğ ile devlit taşı arasındaki bağlantıyı sağlayan 9 cm. çapında ve 100 cm. uzunluğundaki demir. Kol, iğın ortasındaki deliğe takılır. İğın or-

tasından geçip öbür tarafından çıkan kolun, iğden çıktığı yerdeki deliğe saplama takılır. Saplama, oynamaması için çivilerle sağlamlaştırılır. Kolun öbür ucu, devlidin üst taşının içinden geçerek öbür tarafından çıkar ve kolun taştan çıktığı yerdeki deliğe de saplama takılır. Kol eski tip devlit taşlarında bulunur.

kör taş: bkz., dişsiz değirmen, dişsiz taş.

küncülü taş: Üzerinde küçük delikler bulunan devlit taşı. Küncülü taş, tahılı iyi kavlatır.

künt: Kanatların tutturulduğu iç kasnağın içinde bulunan, iğın dört tarafından geçen, dut veya meşe ağacından yapılan kalaslar. Küntler 15x15 cm. kalınlığında, 80 cm. uzunluğundadır. İğ ile küntler arasına balgam çivisi denilen çiviler çakılır. (bkz., kirmen).

makas: bkz., cendere, sıktırma.

mandal: Çömlek iplerinin bağlandığı döner tahta parçası. Mandal, çömlekten değirmenin boğazına dökülen tahıl miktarını ayarlar. Mandal döndürüldüğünde, çömleği iki tarafından yukarıya aşan ve uçları mandalda birleşen ipler, birbirine dolanır ve çömleğin ucunu yukarıya doğru kaldırır. Değirmenin boğazına, çömleğin ucu yukarıya doğru kalkık olduğunda az, aşağı inik olduğunda daha çok tahıl dökülür.

mil: bkz., erkek; iğ.

mozaik taş: Betondan, mozaik olarak dondurulmak suretiyle yapılan devlit veya değirmen taşı. Mozaik taş un fabrikalarında kullanılır.

oluk: İçine, üstten dolan ve alt kısmındaki delikten fışkırarak çıkan suyun çarka çarpmasıyla değirmenin dönmesini sağlayan su haznesi. Oluk, üst kısımda en az 80x120, en çok 100x140 cm. genişliğinde ve 8-12 metre uzunluğunda olur. Alt kısımdaki delik (düdük) ise 12x14 veya 14x16 cm'dir. Oluk, saçtan veya tahtadan yapılır. Tahtadan yapılan oluklarda daha çok dut veya çam ağacı kullanılır. Oluğun çevresinde, oluğu tutması için 12x12 veya 12x14 cm'lik dört metre boyunda dört kalas bulunur. Oluk tahtaları bu kalaslara çakılır. Oluk boyu en az 8 metre olduğu için iki veya üç kalas uç uca eklenir. Oluk patlarsa, patlayan yer cendere ile tutturulur.

palta: Erkekten aldığı dönme gücüyle, değirmenin üst taşını döndüren alet. Ortada 10, kenarlarda ise 3 cm. kalınlığında olan palta, ortasında bulunan 3x6 cm'lik yarıktan erkeğe takılır. Palta, üst taştaki palta evine girer.

palta evi: Üst taşta, boğazın iki yanında olup, içerisine palta giren çukur.

peri: bkz., çark.

perinin olduğu yer: bkz., doñuzluk.

salak: Abara üzerinde, sıyırdım olduğundan 10 m. kadar yukarıda olup, fazla suyu dışarı atmaya yarayan su salma yeri. Salak'ın kapağı kaldırılınca, su, değirmen argından dışarı akar.

saplama: Devlit taşını iğre bağlayan kolun iki ucundaki yarı çelik çiviler. 5 cm. eninde, 3 cm. kalınlığında, 20 cm. uzunluğunda olan saplama, kol üzerindeki deliklere girer. Saplamanın üzerinde de delikler vardır. Bu deliklerden de demir çiviler geçirilir.

sepetlik: Üst kısmı yaklaşık 130x130, alt kısmı ise 15x15 cm. olup, üst taşın üzerinde bulunan ve içine öğütülecek olan hububat konulan huni biçimindeki hazne, tahtadan yapılan sepetlik, alt taşın çevresindeki şakatlara tutturulan, 100-110 cm. yüksekliğindeki dört direğe çivilenen iki kalas üzerine oturtulur. Sepetliğin alt kısmına çömlek bağlanır.

sıktırma: bkz., cendere, makas.

sıyırdım oluğu: Abaranın uzantısı biçiminde olan, abara ile oluk arasında bulunan ve abaradan gelen suyu oluğa boşaltan ara oluk.

süzek: Süzek. Abarada, ark üzerine uzatılan bir ağaca çakılı çitalarla yapılan ve değirmen oluğuna ağaç, çalı v.b. nesnelere girmesini önleyen düzenek.

şakat: Alt taşı tutturmak için, taşın kenarlarına konan, 3 m. uzunluğunda, 60 cm. eninde ve 10 cm. kalınlığındaki tahtalar. Arkadaki ile yanlardakilerin alt taşın uzaklıkları 25, ön taraftakinin uzaklığı ise 90 cm'dir. Şakat'ın 30 cm'si alt, 30 cm'si üst taşın ayrılır. Şakatlar köşelerdeki keşişme yerlerinde, 30'ar cm. oyularak birbirlerine geçirilirler.

şakıldak: Çömlekten değirmenin boğazına tahılın dökülmesini sağlayan aygıt. Şakıldak, bir ucu çömleğe, diğere ucu şakattan yükselen kalasa tutturulmuş oynar durumdaki bir ağaçla, ona tutturulan ve ucu değirmenin üst taşına dokunan 10-15 cm. enindeki bir veya iki tahtadan oluşur. Değirmen taşı döndüğü zaman sürtünme dolayısıyla titreyen şakıldak, çömleği titretir ve çömlekten değirmenin boğazına düzenli olarak tahılın dökülmesini sağlar (bkz., tene dökene).

takoz: Oynamasına engel olmak için, tapanın, dört tarafında yastıklara çakılı olarak duran, yaklaşık 20 cm. kalınlığındaki ağaç.

tapan: 25x25 cm. kalınlığında ve 2 m. uzunluğunda olup, yastıkların üzerine yerleştirilen kalas. Herhangi bir tür ağaçtan yapılabilen tapan, ancak aşağı yukarı oynayabilir. Sağa sola oynamaması için dört tarafına takozlar konur. Tapan, götüрге aracılığı ile aşağı yukarı hareket ettirebilir.

tapan ucu: Üzerinde iğ dönen, genişliği 20x20 veya 30x30 cm. arasında değişen dört köşeli ağaç. Herhangi bir cins ağaçtan yapılabilir. Tapan ucu, tapanın üzerinde, illengeç deliğinin altında olur. Tapan ucu, tapan yuvasına girer.

tekne: bkz., unluk.

tane döken: bkz., şakıldak.

tink: bkz., devlit.

toht: bkz., çember.

un ayarlaması: Unun kalınlığının veya inceliğinin ayarlanması. Un ayarlaması götüрге ile yapılır. Tapan, götüрге ile yukarı kaldırıldığında iğ, ona bağlı olarak da üst taş yukarı kalkar. Un, üst taş yukarı kaldırıldığında kalın, aşağı indirildiğinde ince olur.

un küreği: Öğütülmüş unu kürelemek, toplamak ya da çuvala doldurmak için kullanılan, ağaçtan yapılmış kürek. 40 cm. uzunluğunda, 30 cm. eninde, 2 cm. kalınlığındadır. Sapının uzunluğu 120 cm'dir.

unluk: 1) Un yapılmak için ayrılan veya değirmene öğütülmek üzere getirilen tahıl. 2) 2 m. uzunluğunda, 80-100 cm. eninde, 60-80 cm. derinliğinde olup, içine öğütülen unun döküldüğü, sandık biçimindeki yer. Derinlik, alt taşın eskiliğine veya yeniliğine göre değişir (bkz., tekne).

üst taş: Alt taşın üzerindeki değirmen taşı. Ortasında, 25-30 cm. çapında, *boğaz* denilen bir delik vardır. Boğaz, değirmenin öğütülen unu yakmaması için geniş tutulur. Taş, boğazın altından, palta aracılığı ile erkeğe bağlıdır. Boğazın iki yanında, uç kısımdaki derinliği 3, orta kısımdaki derinliği 10 cm. olan palta yuvası vardır. Taş, yekpare olabileceği gibi, 4-6 veya 8 parça da olabilir. Çevresinde iki tane toht vardır. Üst taşın boğazının altında, alt taşa degecek yerde, tahılın, taşların arasına girebileceği kadar genişlikte bir boşluk bulunur. Bu boşluk, belirli bir meyille taşın boğazında başlar ve taşın dış kısmında sıfır olur. Taşın çapı, un değirmenlerinde 110-120, bulgur değirmenlerinde 80-120 cm. olur (bkz., değirmen taşı).

vinç: Üst taşı kaldırmak için kullanılan alet. Vinç, taşın kenarındaki betonun üzerine oturtulur.

yastık: Tapanın altında, yaklaşık 100 cm. uzunlğunda ve 20x20 cm. kalınlığındaki kalaslar. Birbirine 120 cm. uzaklıkta ve paralel durumundaki yastıklar, toprağa gömölü ve sabit durumdadır. Yastıklar sağlam cins ağaçlardan yapılır.

yatak: Devlidin alt taşının ortasından çıkan 150 cm. yüksekliğindeki için, yukarıdan tutturulduğu bilyeli yer.

yöre: Değirmen taşının yöresindeki, çevresindeki tozuntu un. Kaliteli değildir. İyi ekmek olmaz. Her dişemede değiştirilir. Değiştirilmezse acır. Bir değirmen taşının çevresinde 2-2.5 tas (15-20 kg.) yöre unu bulunur.

yuva: Tapanın üstüne oturtulduğu ve ağaç çivilerle tutturulduğu oyuk. Yuva dört köşe ve dört parçadır. Ağaçtan yapılır. Yuvanın altında yastıklar vardır.

yuvarlak taşlı bulgur değirmeni: bkz., gırgır değirmen.

KISALTMALAR

- ADS II : Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, cilt 2, *Deyimler Sözlüğü*, Dördüncü Baskı, Türk Dil Kurumu yayınları: 325/2, Ankara 1984.
- a.g.e., : Adı geçen eser.
- Anad. II : Hâmit Koşay-Orhan Aydın, *Anadilden Derlemeler*, II, Türk Dil Kurumu yayını, cilt 19, Ankara 1952.
- bzk. : bakınız.
- DLT : Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgati't-Türk Dizini*, Hazırlayan.: Besim Atalay, T.D.K. yayınlarından, Ankara 1943.
- DLT II : Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, cilt 2, Çeviren: Besim Atalay, T.D.K. yayınlarından, Ankara 1940.
- DLT III : Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, cilt 3, Çeviren: Besim Atalay, T.D.K. yayınlarından, Ankara 1941.
- DS : *Derleme Sözlüğü*, 12 cilt 1-12, Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı 211-211/12, Ankara 1963-1982.
- EDPT : Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
- E.İ.A. III : Efrasiyab Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları* (İnceleme-Metin-Sözlük ve Dizinler), cilt 3, Atatürk Üniversitesi yayınları, No: 487, Edebiyat Fakültesi yayınları, No: 89, Araştırma Serisi No: 73, Erzurum 1978.
- OTDS I : Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 1, ikinci basılış, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 1971.
- OTL : Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgati*, Düzeltilmiş ve İlâveli İkinci Baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.
- Rad. III : Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecta*, The Hague, The Netherland 1960.
- Räsänen : Martti Räsänen, *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, Helsinki 1969.
- SDD : *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi 3.* cilt Türk Dil Kurumu yayınlarından, İstanbul 1939, 1941, 1952.

- TAD I : *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, cilt 1, Hazırlayan : Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, Birinci Basılış, 1000 Temel Eser Dizisi: 47, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul 1971.
- T.D.K. : Türk Dil Kurumu.
- Tietze-Arab.: Andreas Tietze, "Drikte Arabische Entlehnungen im Anatolischen Türkisch", *Jean Deny Armağanı*, Ankara 1958, s. 255-333.
- Tietze-Gri. : Andreas Tietze, "Griechische Lehnwörter im Anatolischen Türkischen", *Oriens*, sayı 8, 1955, s. 204-257.
- TKG I : Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 638, Kültür Eserleri Dizisi: 46, İkinci Baskı, 1985.
- TS : *Tarama Sözlüğü*, 12 cilt, Türk Dil Kurumu yayınları, sayı: 212, 212, 212/5, 212/6, Ankara 1963, 1965, 1971, 1972.
- T.Sz. : *Türkçe Sözlük*, Altıncı Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, sayı: 403, Ankara 1974.
- TTT VI : W. Bang, A. von Gabain und G.R. Rachmati, *Türkische Turfan-Texte VI*, Sonderberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1934.
- TYS : Mustafa Nihat Özön, *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1962.
- US : Ahmed Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yayınları, sayı: 260, İstanbul 1968.

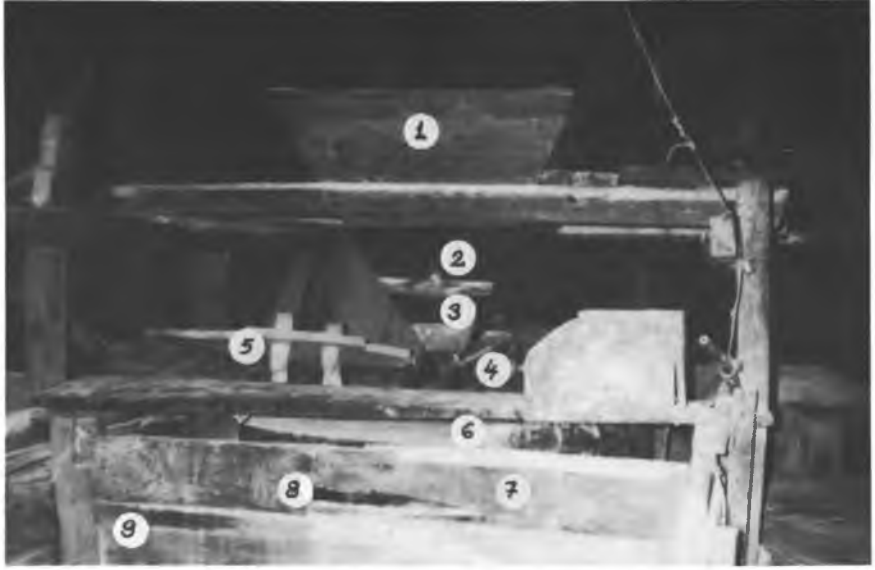
Resim 1

1. abara, 2. sıyrdım oluğu, 3. oluk, 4. değirmen evi.

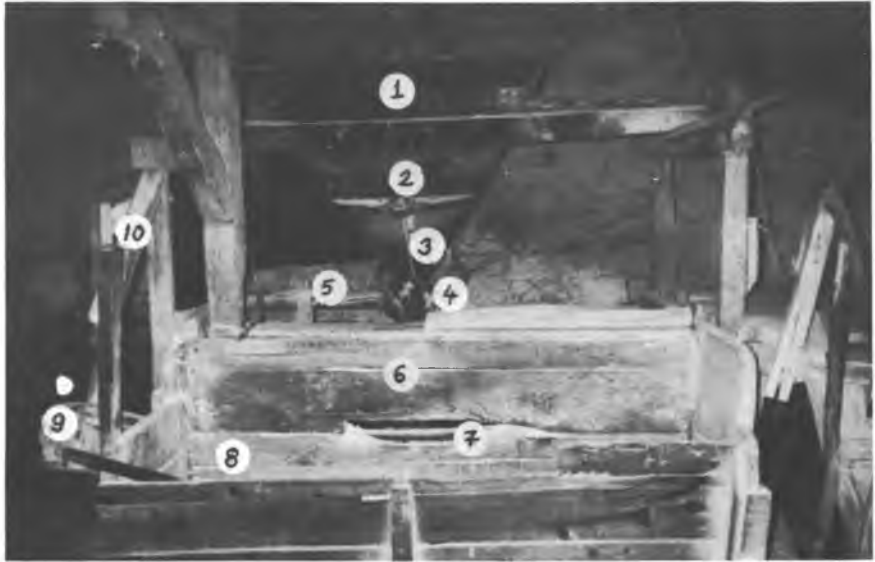
Resim 2

1. abara, 2. sıyrdım oluğu, 3. oluk.

Resim 3

- 1 sepetlik, 2. mandal, 3. ayarlama ipi, 4. çömlek, 5. şakıldak, 6. dös tahtası, 7. öğütülen unun döküldüğü yer, 8. unluk, 9. götürge, 10. un ayarlama yeri.

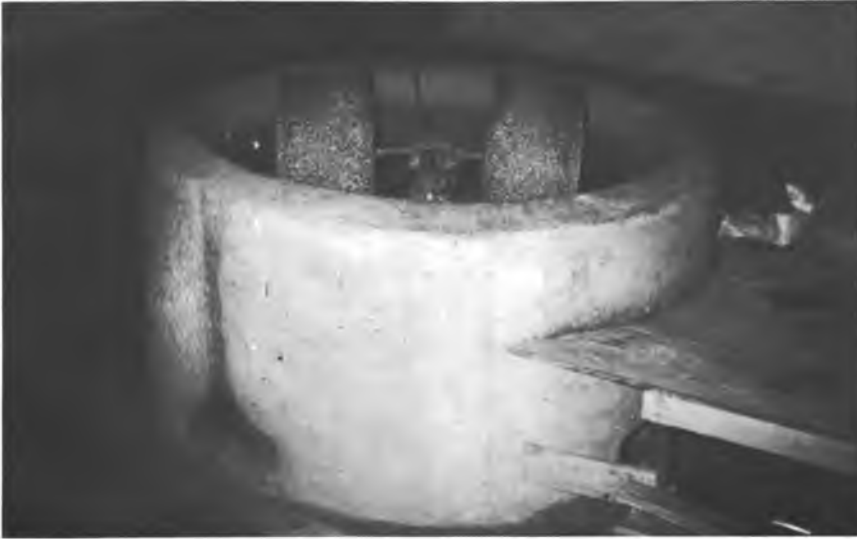
Resim 4

1. sepetlik, 2. mandal, 3. ayarlama ipi, 4. çömlek, 5. şakıldak, 6. üst taş, 7. dös tahtası, 8. öğütülen unun döküldüğü yer, 9. unluk, 10. un ayarlama yeri.

Resim 5

1. iğ,
2. künt,
3. kanat,
4. bağlağa kolu,
5. bağlağa tahtası,
6. oluk.

Resim 6
çift taşlı devlit

